

Nakşibendiyye Tarikatında Kelimât-ı Kudsiyye Olarak Bilinen On Bir Esasın Manzum Şerhi: Nazm-ı Celî

Öz: Bu çalışma, Nakşibendiyye tarikatında kelimât-ı kudsiyye olarak bilinen on bir esasın manzum şerhi olan Nazm-ı Celî'nin tespit edilen tek nüshası üzerinedir. Ruhun terbiyesini konu edinen bu eser, şekil ve muhteva açısından incelenecektir. Nazm-ı Celî, 1260/1844 yılında Şükri Ali İbn Süleyman Nevşehrî tarafından mesnevî nazım şekliyle telif edilmiştir. Nazm-ı Celî'nin ulaşılabildiğimiz tek nüshası, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 006816/8 numarada kayıtlıdır. Osmanlı Türkçesi ile yazılan bu eser, 521 beyittir. Mukaddimedeki beyitlerde insanın en güzel biçimde yaratıldığı, ilahi sorumluluğu üstlendiği, velilerin hak yolda insanlara arkadaş olduğu, Bahâeddin Nakşibend'in yolunun hak yol olduğu belirtilmiştir. Büyük bir bölümü kelimât-ı kudsiyyeye ayrılan eserde zikir, râbîta, murâkabe, velâyet ve seyr ü sülûk gibi başka tasavvufî konu ve kavramlara da yer verilmiştir. Araştırmalarımıza göre Nazm-ı Celî, kelimât-ı kudsiyyeyi nazmen şerh eden en hacimli eserdir. Müellif hattı tek nüsha olan eser, Türk İslam Edebiyatı ve Nakşibendilik literatürü açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Şükri Ali İbn Süleyman Nevşehrî, Nazm-ı Celî, Nakşibendilik, Kelimât-ı Kudsiyye.

Poetic Commentary on Eleven Principles Known As Kalimât-i Qudsiya In The Naqshbandiyya Order: Nazm al-Jalî

Abstract: This article is based on the only identified copy of Nazm al-Jalî, which is the poetic commentary on the eleven principles known as kalimât-i qudsiya in the Naqshbandiyya order. This work, which teaches ways to educate the nafs (ego), will be examined in terms of form and content in our article. Nazm al-Jalî was written in mathnawî form by Shukrî Ali Ibn Sulayman Nawshahrî in 1260/1844. The only copy of Nazm al-Jalî that we can find is registered in the Manuscripts Library of the Presidency of Religious Affairs under number 006816/8. This work, written in Ottoman Turkish, consists of 521 couplets. In the couplets in the introduction, it is stated that man was created in the best of stature, that he assumed divine responsibility, that awliya are friends of people on the right path, and that Bahâ' al-dîn Naqshband's way is the right way. In the work, a large part of which is devoted to kalimât-i qudsiya (sacred words), other sufi subjects and concepts such as dhikr, râbitah, murâqabah, wilâyat and sayr wa sulûk are also included. According to our research, Nazm al-Jalî is the most voluminous work that comments kalimât-i qudsiya in verse. This work, of which we have only a single copy in the author's hand writing, is important in terms of Turkish Islamic Literature and Naqshbandî literature.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, Shukrî Ali Ibn Sulayman Nawshahrî, Nazm al-Jalî, Naqshbandiyya, Kalimât-i Qudsiya.

Necati
İŞLER*

* Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı. E-Posta: isler@ankara.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9645-8320> Bu makalede şekil ve muhteva açısından detaylı incelenen *Nazm-ı Celî*, daha önce bir sempozyumda genel hatlarıyla tanıtılmış ve tebliğin özeti yayımlanmıştır. Bk. Necati İşler, "Verse Commentary On 11 Principles Known As Kalimât-i Kudsiyye In The Naqshbandiyya Sect: Nevşehrîli Şükri Ali İbni Süleyman's Masnavi With The Name Nazm-ı Celî", Proceedings E-Book (International Marmara Social Sciences Congress (Imascon Autumn 2022), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü, 2022), 40.

Giriş

Tasavvuf, kavram olarak kötü huyları terkedip güzel huylar edinmek, incinmemek ve incitmek, nefsin arzularından arınarak Hak ile beraber olmak, nefse karşı girilen ve barışı olmayan savaş, temiz bir kalbe sahip olmak gibi anlamlara gelmektedir.¹ Bir müridin nezaretinde Hakk'a ermek için takip edilen, birtakım kuralları ve ayinleri bulunan tasavvuf yoluna ise tarikat denilmektedir.² Tarikatlar, tasavvuf düşüncesinin 12 ve 13. yüzyıllarda kurumsallaşması sonucunda ortaya çıkmıştır.³ Tarihsel süreç içerisinde Yesevîlik, Kübrevîlik, Mevlevîlik, Bektâşîlik, Kâdirîlik, Nakşibendîlik, Bayramîlik, Halvetîlik gibi pek çok tarikat müslümanlar arasında yayılmıştır.⁴ İslam dünyasında en yaygın olan tarikatlardan bir tanesi de Nakşibendîliktir.⁵ 12. Yüzyılda Türkistan'da doğan Nakşibendiyye tarikatında nefsi eğitmenin yolları "kelimât-ı kudsiyye" adıyla bilinen on bir ilkeyle sistemleştirilmiştir.⁶ *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*, *Miftâhu'l-Maiyye*, *Mizânü't-Tarîk*, *Risâle-i Binâ-yı Tarîk-i Nakşibendiyye*, *Risâle-i Ubeydiyye*, *Behcetü's-Seniyye*, *Risâle-i Bahâiyye*, *Tasavvufi Ahlak* gibi Nakşibendiyye adap ve erkânıyla ilgili eserlerde bu düsturlar ele alınmıştır.⁷ *Hûş der-dem* (her nefesin farkında olma), *nazar ber-kadem* (gözü korumak), *sefer der-vatan* (Hakk'a yapılan manevi yolculuk), *halvet der-encümen* (insanların arasında kalben Hak'la beraber olmak), *yâd-kerd* (Allah'ı zikretmek), *bâz-geşt* (Hakk'a dönüş), *nigâh-dâşt* (kalbi dünyevî düşüncelerden korumak), *yâd-dâşt* (kalbin her an Hak'la beraber

¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2002), 339-341.

² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 338; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 474; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006), 3/3035.

³ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 275.

⁴ Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 276-338.

⁵ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/335-342.

⁶ Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 13, 334; Mevlüt Özçelik, "Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî (ö. 1143/1731) ve Miftâhu'l-Ma'yye Adlı Eseri Çerçevesinde Nakşibendî Tarikatının On Bir Esâsı", *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (30 Haziran 2020), 304.

⁷ Bk. Muhyî-i Gülşenî, *Reşehat-ı Muhyî: Reşehat-ı Aynü'l-Hayat Tercümesi*, haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 143-147; Mevlânâ Ali b. Hüseyin Saffi, *Reşehat Aynü'l-Hayat (Can Damlaları)*, nşr. Necip Fazıl Kısakürek (İstanbul: Eser Neşriyat, 1978), 24-33; Abdülğanî b. İsmâil Nablusî, *Tercüme-i Miftâhu'l-Maiyye fî Tarîkî'n-Nakşibendiyye*, çev. Osman Bahrî b. Muhammed Emîn (İstanbul: Basiret Matbaası, 1289), 103-127; Abdülğanî b. İsmâil Nablusî, *Miftâhu'l-Ma'yye fî Düstürü't-Tarikati'n-Nakşibendiyye*, thk. Cevdet Muhammed Ebü'l-Yezid el-Mehdî (Kâhire: Dâru'l-cüdiyye, 1429), 99-123; İlhan Kasırga, *Edirneli Arapzâde Muhammed İlmî Efendi ve Mizânü't-Tarîk Adlı Eserinde Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 68-78; Mehmed Emin Tokadı, *Dokuz Risale*, ed. Hasan Şahin Aktaş (Büyüyenay Yayınları, 2019), 133-136; Ali Behcet Efendi, *Ubeydiyye Risalesi - Dar Geçitleri Aşmak*, ed. Yusuf Turan (Büyüyenay Yayınları, 2012), 37-42; Muhammed B. Abdullah Hânî, *Behcetü's-Seniyye: Nakşibendî Adabı*, çev. Siraceddin Önlüer (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), 219-230; Nasrullah Bahâî, *Risâle-i Bahâiyye* (İstanbul: Kitabhane-i Nusret, 1328), 54-66; Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufi Ahlak* (Ankara: Seha Neşriyat, 1981), 1/2/284-289. Kelimât-ı kudsiyye üzerine Meryem Uzun tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. Meryem Uzun, *Nakşilikte Ruhani Eğitim Usulü: Kelimat-i Kudsiyye* (İzmir, 2021).

olması), *vukûf-ı zamânî* (vakti gözetmek), *vukûf-ı adedî* (zikrederken sayıları gözetmek), *vukûf-ı kalbî* (kalbi gözetmek) olarak bilinen bu ilkelerin sekiz tanesi Abdülhâlik Gucdüvânî'ye (ö. 575/1179) atfedilmekle birlikte, ilk dördü Yûsuf Hemedânî (ö. 535/1140) tarafından oluşturulmuştur.⁸ Vukûfât-ı selâse denilen ve Gucdüvânî'nin zikir anlayışını ortaya koyan ilkeler ise Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389) tarafından tertip edilmiştir.⁹ Bu ilkeler mensur eserler yanında; halk, tekke ve divan şiirlerinde de doğrudan ya da manevi iktibas yoluyla yer almıştır.¹⁰ Kelimât-ı kudsiyye Nakşî şairlerin eserlerinde de ayrı bir yer tutmaktadır.¹¹ Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Neccârzâde Rızâ Efendi (ö. 1159/1746) bu ilkelere divanında şöyle yer vermiştir:

Hûş der-dem âleminde oldu cây-ı bî-bedel

Bâz-geşt-i hâcegândur âşîka künc-i ferâğ

İtmesün derbend-i gafletten **seyâhat der-vatan**

Mîhmân-ı tekyegâh-ı **hûş der-dem** olmayan

Sâbit ol sadr-ı inâbetde Rızâyâ dâim

Hûş der-demle nazar ber-kadem it şeyhâne

Eyle gül-geşt-i **sefer der-vatan**-ı ehl-i safâ

Halvet-i kalbiñi kıl **encümen-i** pîrâne

Seyâhat der-vatan eyle bu etvâr-ı kuyûd içre

Vücûd-ı mutlakı seyr eyle mir'ât-ı şühûd içre

Bûstân-ı **hûş der-dem** içredür nâişleri

Bülbül-i bâğ-ı rızâdur sâlikân-ı Nakşibend

Her lahza **hûş der-dem** idüp **bâz-geşt** ider

Meydân-ı dilde rûz-i şebân Şâh-ı Nakşibend

Şehrâh-ı meskenetde **nazar ber-kadem** yürür

Yektâ-süvâr-ı kişver-i cân Şâh-ı Nakşibend

Halvet der-encümede **sefer der-vatan** ider

Vâlâ-cenâb-ı kevn u mekân Şâh-ı Nakşibend

Hemvâre **yâd-kerd** hemîşe **nigâh-dâşt**

Eyler bu yolda devr-i revân Şâh-ı Nakşibend

⁸ Ahmet Cahid Haksever, *Ya'kub-ı Çerhi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (İnsan Yayınları, 2009), 51.

⁹ Ahmet Cahid Haksever, *XV. yüzyıl bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 46.

¹⁰ Murat Vanlı, *17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi* (Ankara: Gece Akademi, 2019), 282.

¹¹ Ömer Faruk Yiğiterol, *Türk Tasavvuf Şiirinde Nakşî Gelenek* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2024).

Add-i vukûf u râbita-i **yâd**-dâştur
Reftâr-ı râh-ı nûr-ı cenân Şâh-ı Nakşibend

On bir tarîk üzredir etvâr-ı sâlikân
Budur tarîk-i Hâce Kelân Şâh-ı Nakşibend¹²

Nasrullah Bahâî de bu düsturları hem mensur hem de manzum olarak şerhetmiştir. Her bir düsturun mensur şerhinin ardından birkaç beyitlik nazmlara da yer vermiştir. Bahâî, tek tek bütün düsturları şerh ettikten sonra aşağıdaki beyitlerle kelimât-ı kudsiye bölümünü bitirmektedir:

Hâcegânuñ kelimât-ı pâki
Oldı âdâb-ı sülûkî hâkî

Nakşibendiyye tarîkindaki sır
Bu kelimâta muraât iledür

Yâd-kerddür kelimâtın birisi
Zikr-i dâimdür anun mâ'nîsi

Kim **vukûf-ı adedî** dir ki nedür
Zikri vitr üstüne vakf eylemedür

Bâz-geşte virilüp mânî-i pâk
Ente maksûdî ve matlûbî rızâk

Hûş der-demde bu mânâ meşhûr
İtmek Allâh ile her demde huzûr

Bu **nigâh-dâşt** bu mânâ hoşter
Komamak kalbe havâtırdan eser

Vukûf-ı kalbî bu oldı iy yâr
Eylemek kalbe teveccüh her bâr

Viridi **yâd-daşt** bu mânâ revnak
Gözleyüp cânib-i Hakk'ı durmak

Vir bu mânâyı **nazar ber-kademe**

¹² Bk. Halil İbrahim Şimşek, "Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccâr-Zâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 14 (2005), 169, 170; Neccarzâde Rıza, *Divan-ı Rıza* (İstanbul: Matbaatü'l-Amire, 1262), 109, 131, 64, 135, 86, 16; Mehmet Özdemir, *Neccâr-zâde Rıza Divânı'nın Edisyon Kritiği* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 271, 318, 362, 231, 372, 124. Halil İbrahim Şimşek'in birinci beytin sonunu "genc-i ferâğ" şeklinde okuması hatalıdır. İlgili makede yer alan beyitlerde başka okuma hataları da bulunmaktadır.

Püşt-pâ üstüne bakup yürüme

Halvet der-encümen şerhi budur

Halk içinde itme Hak ile huzûr

Bu **sefer der-vatana** oldı meâl

Rûh-ıla cânib-i Allâh'a rihâl

Bil **vukûf-ı zamânî** ey cân

İttilâ oldı vaktiñe her ân

Vaktiñi gözle andan itme zühûl

Olasıñ tâ ki meşâyih içre fühûl

Oldı **on bir kelime** cümle tamâm

Hâcegâna idelüm biz de selâm¹³

Yukarıda zikredilen örnekler dışında kelimât-ı kudsiyyeyi manzum olarak şerheden, bir diğere eser ise *Nazm-ı Celî*'dir. Araştırmalarımıza göre *Nazm-ı Celî*, kelimât-ı kudsiyyeyi nazmen şerh eden en hacimli eserdir.

1. Nazm-ı Celî ve Müellifi

Şükri Ali İbn Süleyman Nevşehrî tarafından telif edilen eser, 27 Safer 1260 (18 Mart 1844) tarihinde tamamlanmıştır. *Nazm-ı Celî*'nin ulaşılabildiğimiz tek nüshası, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin adı şöyle zikredilmektedir:

Ba'de-zâ bu maqşad-ı **Nazm-ı Celî**

Râh-ı Haqq'ı saña eyler muncelî (141b)¹⁴

Eserin adı ve müellifi ferağ kaydında ise şöyle geçmektedir: “*Temme'l-kitâbü el-müsemma bi-Nazmi'l-Celî 'alâ-yedi aḥḳari'l-'ubbâd Şükrî 'Alî İbn Süleymân Nevşehrî. 'An-nâzımı ve kâtibi ve nâzırı afe'l-'Aliyyü. Sene sittin ve mi'etâni ba'de'l-elf min-hicreti men-lehu'l-'izzü ve ş-şeref. 28 Şafer sene 1260*”¹⁵

Müellif, eserde herhangi bir mahlas kullanmamıştır. Şairin adı, *Nazm-ı Celî*'nin içerisinde bulunduğu mecmuadaki diğer eserlerde de geçmektedir. Şairin müstensih olarak adının geçtiği mecmuadaki eserler *Dîvân-ı Hâlid-i Bağdâdî*, *Tercüme-i Hidâyetü't-Tâlibîn* ve *Silsile-i Sâdâtî'l-Çiştîyye*'dir. Mecmuada yer alan *Enhâr-ı Erba'a* ve *Silsile-i Sâdâtî'l-Kâdiriyye*'nin müstensihisi de kuvvetle muhtemel Şükri Ali İbn

¹³ Bk. Nasurullah Efendi, *Veliler Başbuğu Şah-ı Nakşibend*, haz. Gülser Keçeci (Buhara Yayınları, 2012), 97; Nasrullah Bahaî, *Risâle-i Bahâiyye*, 67-68. Keçeci'nin ilk beytin sonunu “bâki” şeklinde okuması hatalıdır. “Hikâye eden, anlatan” anlamında “hâki” olmalıdır. Kitapta yer alan bu beyitlerde başka okuma hataları da bulunmaktadır.

¹⁴ Makalemizde beyitlerden sonra verilen sayılar *Nazm-ı Celî*'ye ait varak numaralarıdır.

¹⁵ Şükri Ali İbn Süleyman Nevşehrî, *Nazm-ı Celî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/8), 153b.

Süleyman olmalıdır. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827) ait olan *Dîvân*'ın ferağ kaydında “*El-Hâc Şükrî 'Alî İbn Süleymân Nevşehrî ve hüve min-'ubeydi Mevlânâ eş-Şeyh Hâlid Ziyâ'u'd-dîn en-Nakşibendî el-Müceddidî*”¹⁶ ifadeleri geçmektedir. Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Ebû Said Fârûkî'ye (ö. 1250/1834) ait olan *Hidâyetü't-Tâlibîn*'in Türkçe tercümesinin ferağ kaydında ise müstensih “*Ali Şükrî el-Hâlidî el-Müceddidî*”¹⁷ olarak kendisini tanıtmıştır. *Silsile-i Sâdâtî'l-Çiştîyye*'nın ferağ kaydında ise “*Sevvedehû el-fakîr el-hakîr 'Alî Şükrî İbn Süleymân el-mahsûb min-'ubeydi seyyidînâ el-Hâlid en-Nakşibendî*”¹⁸ ifadeleri yer almaktadır. Görüldüğü üzere şair bazen adını “Ali Şükrî” şeklinde yazmıştır. Biz kendi telifi olan *Nazm-ı Celî*'deki yazımı esas alarak “Şükrî Ali”yi tercih ettik. İstinsah kayıtlarında yer alan bu bilgiler, şairin Nakşibendî-Hâlidî olduğunu açıkça göstermektedir. Bu bilgiler haricinde Şükrî Ali İbn Süleyman Nevşehrî hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. *Nazm-ı Celî*'de az da olsa Farsça ve Arapça beyitler¹⁹ de bulunmaktadır. Bu beyitler, şairin Arapça ve Farsçaya vukufiyetini göstermektedir. Ayrıca eserin kaynakları ve muhtevası, şairin dinî-tasavvufî ilimleri de tahsil ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

2. Eserin Nüsha Tavsifi

Yaptığımız araştırmalar neticesinde eserin tek nüshasına ulaşılmıştır. Müellif hattı olan bu nüsha, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²⁰ *Nazm-ı Celî*, daha çok tasavvufî içerikli eserlerden oluşan 006816 numaralı mecmuatü'r-resailin içinde yer almaktadır. Eser, mecmuanın 141b-153b varakları arasında olup 13 varaktan oluşmaktadır. Katalogta *Nazm-ı Celî (Şerh-i kelimât-ı kudsîyye)* adıyla yer alan eser 006816/8 demirbaş numarası ile kaydedilmiştir. 153b varağında ferağ kaydı bulunmaktadır. Ferağ kaydı 27 Safer 1260 (18 Mart 1844) tarihli olan eserin müstensihî ve müellifi, el-Hâc Şükrî Ali İbn Süleyman Nevşehrî'dir. Eserin dili Türkçedir. 2 sütun halinde 23 satıra yazılan eser 180x110 mm ve 140x70 mm boyutlarındadır. Eserde kullanılan hat türü rikadır. Eser, nohudi renkte filigransız kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Rakabe kaydı mevcuttur.

İlk Beyit: Allâh adıyla idüp fetḥ-i kelâm
Buldî bu nazmım anuflâ intizâm (141b)

Son Beyit: Haḡ Te'âlâ'dan aña yüz biñ şalât
Mâ secâ leylün ve mâ-kerra'l-ğadât (153b)

¹⁶ Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Dîvân* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/1), 37a.

¹⁷ Ebû Said Fârûkî, *Tercüme-i Hidâyetü't-Tâlibîn* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/7), 140a.

¹⁸ *Silsile-i Sâdâtî'l-Çiştîyye* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/12), 199b.

¹⁹ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 143a, 149a, 149b, 150a, 153a.

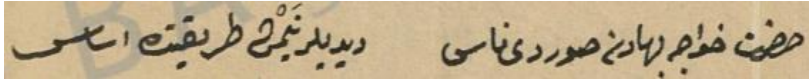
²⁰ Tavsif bilgileri Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesinin dijital kataloğundan alınmıştır. Eser, sehven “nesih” olarak kaydedilmiştir. Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi” (Erişim 01 Şubat 2024).

3. Eserin Nazım Şekli, Beyit Sayısı, Vezni, İmlası ve Kafiye Düzeni

Mesnevî nazım şekliyle telif edilen eserde klasik mesnevi düzeninin kısmen takip edildiğini söyleyebiliriz. Eser, besmele, hamdele ve salvele beyitleri ile başlamaktadır: Eserin Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde yer alan 006816/8 nolu nüshasındaki beyit sayısı 521 olarak tespit edilmiştir. Eser, aruzun *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. 521 beytin içerisinde Mevlânâ'nın *Divân-ı Kebîr*'inde yer alan aynı vezinli bir gazelinden dört beyit; *Mesnevî*'den ise üç beyit tazmin vardır.²¹ Şairin aruzu eserinde başarıyla uyguladığını söyleyebiliriz. Eserde birkaç örnek dışında vezin kusuru yoktur. Eserde vezin ve imla ile ilgili dikkat çeken bazı hususiyetler şunlardır:

Manzum metinde Bahâeddin Nakşibend'in adı üç yerde geçmektedir. Aşağıdaki beyitte "Bahâeddin" kelimesi "Bahâdin" şeklinde vezin gereği tahfif (kasr) yapılarak şeddesiz okunmuştur.²² Ayrıca bir buçuk hece değerindeki "dîn" kelimesi de "din" şeklinde zihaf yapılarak okunmuştur. Edebiyatımızda sık görülen bu zihaf türü metnin edebî değerini düşüren bir kusur sayılmamaktadır.²³

Hâzret-i Hâce Bahâdin şordı nâs
Didiler neymiş çarîkatda esâs (145b)

Aşağıdaki beyitte ise "Bahâeddin" kelimesindeki "dîn" hecesinde de aynı şekilde vezin gereği zihaf yapılmıştır. Burada ayrıca "şâh" kelimesi "şeh" şeklinde tahfif yapılarak okunmuştur. "Hestî-i" kelimesinde yapılan zihaf da kusur olarak kabul edilmeyen türdendir.²⁴ Ayrıca izafet kesresinde yapılan imâle-i maksûrede de sakınca görülmemiştir.²⁵

Şeh Bahâeddin çarîkı haç durur
Râh-ı vaşl-ı hestî-i muṭlak durur (142a)

"Bahâeddin" kelimesinin geçtiği üçüncü yerde ise "dîn" hecesi imâle-i memdûde ile bir buçuk hece olarak okunmuştur.

Hâzret-i Hâce Bahâeddin Şâh

²¹ Nevşehirî, *Nazm-ı Celî*, 149b, 152b, 153a.

²² M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi* (Ankara: Dil Kurumu Yayınları, 2019), 534.

²³ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 531; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz* (Dergâh Yayınları, 2004), 157.

²⁴ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 531; Zehra Göre, "Adni Divânı'nda Ahenk Unsurları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007), 410.

²⁵ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 525.

Serfirâz-ı ehl-i Haq sâlâr-ı râh (144b)

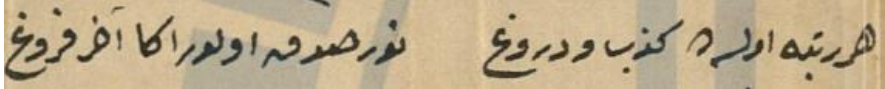
Şair genellikle gereken yerlerde vasl (ulama) yapmıştır. Aşağıdaki beyitte olduğu gibi nadiren sekt (kesinti) yapılmıştır:²⁶

Lî-ma'allâh nisbeti **hâşıl ola**

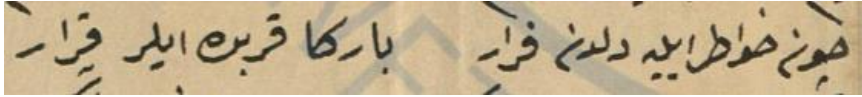
Haq Te'âlâ'ya özün **vâşıl ola** (148b)

Eserde sehivden kaynaklı birkaç hata dışında imla kusuru yoktur. Bu hatalar aşağıdaki beyitlerde düzeltilerek verilmiştir. Kanaatimizce aşağıdaki gibi tashih yapılabilir:

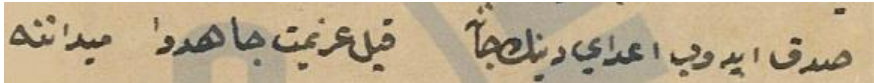
Her [ne] rütbe olsa da kızb ü dürüg
Nür-ı şıdķ olur aña âhîr fûrüg (150a)

Çün havâtır eyleye dilden firâr
Bâr-gâ[h-i] kurbda eyler qarâr (150a)

Kaşd idüp a'dâ-yı dînün cânına (Metinde “şıdķ” olarak geçmektedir.)
Kıl 'azîmet câhidü meydânına (142b)

Makalemizde bu bölümüne kadar verdiğimiz beyit örneklerinde de görüleceği üzere Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan zengin bir kafiye kadrosuna eserde yer verilmiştir. Klasik şiir bilgisine vakıf olan şair redif ve kafiye ustalıkla kullanmıştır. Kafiyenin olmadığı beyit nadiren karşımıza çıkmaktadır. Şu beyitleri örnek olarak verebiliriz:

Geçdi bahş-i zîkr-ile **kalbe** vuķûf
Lâzım oldu şâlişe **itmek** vuķûf (152a)

Çün tamâm kaç' ola **anuñ** her biri
Bedr olup eyler **iĥâta** her biri (153a)

²⁶ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 142-143.

4. Eserin Dil ve Üslubu

Nakşibendiliğin temel ilkelerini okuyucuya öğretmek gayesiyle yazılan eserde sanatlı bir anlatım ön plana çıkmamaktadır. Eser, sade ve anlaşılır bir dile sahiptir. 19. yüzyılda telif edilmiş bu eserde nadiren de olsa Eski Anadolu Türkçesi'nde sık karşılaşılan "olısar", "bular", "durur" kelimelerine rastlamak mümkündür. *Nazm-ı Celî*, okuyucu ile samimi bir sohbet havası içerisinde kaleme alınmıştır. Şair, muhatabına "iy hümâm, iy şeh-i âlî-himem, iy civân, iy mahbûb-ı cân, iy safî, iy sahî, iy münîr" gibi ifadelerle seslenmekte ve Nakşibendiliğin on bir esasını okuyucunun idrakine sunmaktadır:

Hüş der-dem ma'nisinde iy civân
Nükteler kılsam gerek saña beyân (144a)

Süre-i Kevşer'de iy mahbûb-ı cân
Ehl-i taḥkîk eylemiş bir hoş beyân (146a)

Şair kimi yerlerde kaynaklara gönderme yaparak tafsilata girmedğini de şöyle beyan eder:

Naş olur ol nesne anda bî-gümân
Saña kâfidür bu miqdâr-ı beyân (150a)

Nazm-ıla kıldum saña remz-i nükât
Kıldı tafşil *Reşha-i 'Ayn-ı Hayât* (151b)

Şairin dini ilimlerdeki vukufiyetini ayet ve hadis iktibasları ortaya koymaktadır. Eserde tam, kısmî ve manen iktibaslar yanında telmihlere de yer verilmiştir. Ayet ve hadis iktibasları ve telmihler konusunda örnek beyitler ayrı bir başlık halinde verilecektir. Eserde sanatlı bir anlatım gayesi güdülmemesine rağmen, irsal-i mesel, deyim, tazmin, cinas ve teşbih örneklerine de yer yer rastlanmaktadır. Aşağıda gelen beyitleri örnek olarak verebiliriz:

Hoş meşeldür itmege kaç'-ı nizâ' (147a)
Küllü sırrun câveze'l-işneyn şâ' (İrsâl-i Mesel) *İki kişinin bildiği sır değildir.*

Çün bu yoldur şehâ gayet 'amîk (142a)
Bu sebebden **er-refîk şümme't-ṭarîk** (İrsâl-i Mesel) *Önce yoldaş, sonra yol.*

Dîde-gâhı sâlikûñ cây-ı kâdem (145a)
Hâkipâyine sürer yüzler hem (Deyim) *Ayağına yüz sürmek*

Vahdeti keşretde idüp ıştîfâ (146a)
Cennet-i vuşlatda **sürsünler şafâ** (Deyim) *Safa sürmek*

Rûh u sırr-ıla ḥafî **aḥfâ** ile (Cinas)
Allâh Allâh söyleye **iḥfâ** ile (149a)

Maḥrem-i esrār oldı **ḥākiyān** (Cinas)
Kendi oldı sırlarında **ḥākiyān** (142a)

Dürr-i 'aḳla eyle enfāsüñ şadef (Teşbih)
Raḥl-i ğafletde olmasun telef (144a)

Bāğ-ı ma'nāda açup ğonca-dehān (Teşbih)
Reng-i bŷı-y-la boyandı murg-ı cān (144b)

Ḳıl nitāḳ-ı himmeti bend-i miyān (Teşbih)
Nefs atına ğayret-ile çek ḳolan (142b)

Beyt-i dilde şaḳla olan sırları (Teşbih)
Ya'nī baḥr içre ḥafī gevherleri (146a)

Şair *sefer der-vatan* bahsinde beşer tabiatından melek tabiatına yapılan manevi yolculuğu açıklarken, insandaki iyilik ve kötülük istidadını aşağıdaki temsille anlatmıştır:

Herkesüñ bir dürlü isti'dādı var
Haḳ Te'ālā'nuñ 'aceb icādı var

Ḳaṭre-i nīsān yağdursa Kerīm
Berr u baḥra eylese luṭfın 'amīm

Māruñ ağzında olur semm-i semŷm
Gŷş-ı māḥide olur dürr-i yetīm

Ehl-i 'irfān sözleri buña mişāl
Muḥlişānuñ zevḳine 'azb ü zülāl

Münkirinüñ sīnesinde semm olur (145b)
Ger tefevvŷh eylese hem dem olur (Temsil)

Şair eserinde Türkçe ve Arapça dua beyitlerine de yer vermiştir:

Yā Rab ol baḥr içre ṭalmaḳdan beni
Ĝarka vir pāk eyleyŷp cān ü teni (145b)

Yā ilāḥi cismŷme ma'bŷd sen
Ḳa'r-ı dilde cānuma maḳşŷd sen (149b)

Yā ilāḥi maḳşadum sensŷn benŷm
Yoluña bezl eyledŷm cān u tenim (150a)

Yā ilāḥi leyse maḳşŷdī sivāk

Mâ li-ğalbî maṭlabun illâ rızâk²⁷ (143a)

Yâ ilâhî 'abdüke'l'âşî etâk

Mâ lehû Rabbün ve ma'büdün sivâk²⁸ (149a)

Nazm-ı Celî'de az da olsa Farsça beyitler de vardır. Eserde geçen on beyitten yedi tanesi Mevlânâ'ya, üç tanesi de müellife aittir.²⁹ Bu beyitler, şairin Farsçaya da vukufiyetinin bir göstergesidir:

Dîde-i cân-râ ez-în merşüd tûy
Bâ-rızâyet bende-râ maḫşüd tûy³⁰ (149b)

İy Hudâ kurbân-ı ihsânet şevem
În çî ihsânest kurbânet şevem³¹ (149b)

Çün be-ğâyet tîz şod in cû revân
Ġam ne-bâyed der-derûn-ı 'âşîkân³² (150a)

5. Eserin Kaynakları

Eserde Kur'an'dan ve hadisden iktibaslar bulunmaktadır. Ayrıca ayet ve hadislere de telmih yoluyla işaret edilmiştir. Kevser suresinin ilk ayetiyle ilgili işârî bir yorum getirilerek Hz. Muhammed'e Allah'ın nimeti olarak kesrette vahdetin verildiği ifade edilmiştir.³³ "Hz. Musa, Nîl, Selsebîl, Firavun" gibi Kur'an'da yer alan isimler de eserde geçmektedir. Müellif eserin giriş kısmında sülûkun sekiz şartını tertip eden Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) ait açıklamalara yer vermiştir.³⁴ Nakşibendiliğin önde gelen isimlerinden yapılan alıntılar da eserde önemli yer tutmaktadır. Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389) *Nazm-ı Celî*'de beş kez geçmektedir.³⁵ "Serfirâz-ı ehl-i Hak, hazret-i şâh, hazret-i hâce, sâlâr-ı râh" sıfatlarıyla anılan Bahâeddin Nakşibend'in tasavvufla ilgili bazı görüşlerine de yer verilmiştir. Sâdeddîn-i Kâşgarî'nin (ö. 860/1456) adı sadece *hûş der-dem* bahsinde geçerken; Ubeydullah Ahrâr'ın³⁶ (ö. 895/1490) *hûş der-dem*,

²⁷ *Ey Allahım senden başka gayem yoktur. Kalbimin yegâne arzusu da senin rızândır.*

²⁸ *Ey Allahım asi kulun sana geldi. Onun senden gayrı rabbi ve mabudu yoktur.*

²⁹ "ای کمان" ve "نحن أقرب" şeklinde başlayan beyitler için müellif kaynak belirtmemiştir. Beyitler *Mesnevî*'de yer almaktadır. Bk. Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 149b, 150a, 152b, 153a; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 4/198; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırılancık (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 1/37, 858; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Nicholson (Tahran: Müessesesi-İntişarat-ı Emir Kebir, 1957), 1157; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Kitabevi, 2006), 1/132. Ayet iktibası için bk. Kâf, 16.

³⁰ *Can gözü için buradan gözlenen sensin. Kul için rızanın yanında maksat sensin.*

³¹ *Ey Allahım! Lutfuna kurban olurum. Lütuf da ne demektir, sana kurban olurum.*

³² *Oldukça fazla aktığı için bu ırmak, âşıkların gönlünde gam kalmaz.*

³³ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 145b.

³⁴ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 142b.

³⁵ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 142a, 144b, 145b, 151a, 151b.

³⁶ Ahrâr, Çerhi'nin halefi sıfatıyla Nakşibendiyye'nin en etkili isimlerinden biri olmuştur. Bk. Haksever, *Ya'kub-ı Çerhi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 78.

çâr-lafz (yâd-dâşt, yâd-kerd, bâz-geşt, nigâh-dâşt) ve müşâhede hakkındaki sözleri manzum metin içerisinde yer almaktadır.³⁷ Eserde, insandaki ilâhî cevherlerin (latife) yerleri konusunda Abdullah Dihlevî'nin (ö. 1240/1824) sözleri de bulunmaktadır.³⁸ Şair, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Divân-ı Kebîr* ve *Mesnevî-i Ma'nevî* eserlerinden; Fahreddin Ali Saffî'nin (ö. 939/1532) de *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât* adındaki eserinden faydalanmıştır.³⁹ Yâkûb-ı Çerhî (ö. 851/1447) de eserde adı geçen Nakşibendî şeyhlerindedir.⁴⁰ Müceddidiyye tarikatının kurucusu İmâm-ı Rabbânî Ebü'l-Berekât Ahmed es-Sirhindî'nin (ö. 1034/1624) adı ise seyr ü sülûk bahsinin başlığında "müceddidiyyeti'l-Ahmediyyeti" olarak geçmektedir.⁴¹

6. Eserdeki Ayet ve Hadisler

Müellif eserinde ayet ve hadis iktibaslarına yer vermiştir. Ayetlerden yapılan tam iktibaslar eserin şu beyitlerinde geçmektedir:

Mevridi kalb-i haqîkî müstened
Haq buyurdu *Kul Huva'llāhü Ehad*⁴² (152a)

Zâhir olup kırbet-i 'izz ü celâl
Ve'hve ma'aküm eyne mâ-küntüm me'al⁴³ (152b)

Aşağıdaki örneklerde ise ayetler kısmî iktibasla beyte alınmıştır.

Kaşd idüp a'dâ-yı dînün cânına
Kıl 'azîmet cāhidü⁴⁴ meydânına (142b)

Remz alursuñ geçdigün dem şu budan
Küllî şey'in hālikün illā⁴⁵ Hü'dan (145a)

Haq Te'ālā 'alleme'l-esmā⁴⁶ didi
Âdem oldı ismi-le ismî didi (146b)

'Âlem-i emrinden oldı beş 'adet
İtdi emr-i kün⁴⁷ ile aña meded (147b)

³⁷ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 144a, 150b.

³⁸ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 148a.

³⁹ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 149b, 151b.

⁴⁰ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 151a.

⁴¹ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 151b.

⁴² İhlâs, 1. *De ki: O, Allah'tır, tektir.* "قل هو الله أحد"

⁴³ Hadîd, 4. *Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir.* "وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ"

⁴⁴ Hac, 78. *Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin.* "وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ"

⁴⁵ Kasas, 88. *O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.* "كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ"

⁴⁶ Bakara, 31. *Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.* "عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ"

⁴⁷ Yâsîn, 82. *Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu "ol!" demekten ibarettir; hemen olurverir.* "أَنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ"

Nahnü akrab goft *min habli'l-verîd*⁴⁸
To figende tîr-i fikret-râ ba'îd (153a)

Ayetlere telmih yoluyla işaret edilen beyitler ise şöyledir:

*Ahşen-i takvîm*de virdi hey'eti
Hikmetin gösterdi anda şan'atı⁴⁹ (141b)

Esfel-i sâfilde geydirdi libâs
Buldi şüret vehm ü şekk ü iltibâs⁵⁰ (141b)

Kufl-i ünse zîkr-i Hâk miftâh imiş
Kalb *mişkât*ında hem *mişbâh* imiş⁵¹ (143a)

Nefy idüp var u yoğa virdi huşûl
Oldı insân hem *zalûm* u hem *cehûl* (141b)

Çün *tahammül* itdi insân cehl-ile
Cehli kaldırmak gerekdür mehl-ile⁵² (141b)

Eyle Hâk'â cümle *tevfîz-i umûr*
İhtiyârûndan gele saña fütûr⁵³ (143b)

Âl-i Fir'avn'a 'aceb dem oldı Nîl
Kavm-i Mûsâ'ya zülâl-i Selsebil⁵⁴ (145b)

Hâzret-i İsâ hâra bâr-ı girân
Mürdeler ihyâsına rûh-ı revân⁵⁵ (145b)

⁴⁸ Kâf, 16. *İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız.* “نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ.” Bu beyit *Mesnevî*'den alınmıştır. İlk misra, *Mesnevî*'de “أَنْجَ” şeklinde yer almaktadır. Bk. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1157.

⁴⁹ Tîn, 4. *Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.* “لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ”

⁵⁰ Tîn, 5. *Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.* “ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ”

⁵¹ Nûr, 34. *Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir.* “كَمْ شَكَاةٍ فِيهَا مَصْنُوحٌ”

⁵² Ahzâb, 72. *Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.* “إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَنفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا”

⁵³ Mû'min, 44. *Size söylediklerimi yakında hatırlayıp anlayacaksınız. Ben durumumu Allah'a havale ediyorum; kuşkusuz Allah kullarını çok iyi görmektedir.* “فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولَ لَكُمْ وَأَفَوضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ”

⁵⁴ Şuarâ, 65-66. *Mûsâ'yı ve beraberindekilerin hepsini kurtardık. Sonra ötekileri suda boğduk.*

⁵⁵ Âl-i İmrân, 48-49. *Rabb'in ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek. Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: “Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mücize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş olur; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır. Ayrıca burada Hz. İsâ'nın Kudüs'e eşek sırtında*

Hâk Te'âlâ 'abdine gâyet karîb
Kurbetinden 'abdine virmiş naşîb⁵⁶

Hâk Te'âlâ var idince 'âlemi
'Âlem içre ekrem itdi Âdem'i⁵⁷ (147a)

Aşağıda gelen ilk beyitte "*kenz-i hafî*" ibaresi ile "Ben bilinmeyen bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye kâinatı yarattım."⁵⁸ hadis-i kudûsine telmihte bulunulmuştur. Ayrıca bir diğer beyitte aynı hadisten "*küntü kenz*" ibaresi ile kısmî iktibas yapılmıştır:

Hâk Te'âlâ idi bir *kenz-i hafî*
İstedi izhâr ide luğf-ı vefî (141b)

Şadr-ı insân sîne mi âyîne mi
Küntü kenz esrârına gencîne mi (148a)

Aşağıdaki beyitte ise, "*İmanınızı lâ ilâhe illallah sözü ile yenileyiniz.*"⁵⁹ anlamına gelen "جددوا إيمانكم بقول لا إله إلا الله" hadisi kısmen iktibas edilmiştir.

Ceddîdû imānekûm didi Rasûl
Eylediler ol emri cāndan qābûl (147b)

Aşağıdaki beyitte "*Benim, Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebî öyle bir yakınlığı elde edebilir.*"⁶⁰ anlamına gelen "لي وقت مع الله لا يسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل" hadisinden kısmî iktibas yapılmıştır.

Lî-ma'allâh nisbeti ***hâşıl ola***
Hâk Te'âlâ'ya özüñ ***vâşıl ola*** (148b)

"Mümin müminin aynasıdır."⁶² anlamına gelen "المؤمنُ مرآةُ المؤمنِ" hadisine ve "Kendini

---

girişine de telmih vardır. "Korkma ey Sion kızı, işte kralın bir eşek sıpasına binmiş geliyor" (Zekarya, 9/9) Bk. Ömer Faruk Harman, "İsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/467.

⁵⁶ Kâf, 16. *İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız.* İktibas edilen bölüm ayette "تَخُنُّ أَقْرَبَ إِلَيْهِ مِنْ خَيْلِ الْوَرِيدِ" şeklinde geçmektedir.

⁵⁷ İsrâ, 70. *Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik.* "وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ"

⁵⁸ Bu hadis *Keşfü'l-Hafâ'da* "كُنْتُ كَنْزًا لَا أَعْرِفُ فَأُحِبُّهُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ خَلْقًا" şeklinde geçmektedir. Bk. İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2/132.

⁵⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Adil b. Said (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2005), 17/52.

⁶⁰ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992), 115.

⁶¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/173-174.

⁶² Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Avvame (Cidde: Daru'l-Minhac, 1410), "Edeb", 57.

*bilen Rabbini bilir.*⁶³ mealindeki “من عرف نفسه فقد عرف ربه” hadisine de aşağıdaki beyitlerde telmih yoluyla yer verilmiştir.

Қудreti icād-ı mümkün eyledi
Mü'mini mir'at-ı mü'min eyledi (148a)

Çün görürsün kâlebün āgâh ol
Kendiñi bil 'ārif-i bi'llāh ol (147b)

“Allah Âdem'i Rahman sûretinde yarattı.”⁶⁴ anlamına gelen “إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمَنِ” hadisine aşağıdaki beyitte telmih yoluyla yer verilmiştir.

Halk içinde mazhar-ı 'irfân ola
Hey'eti hem şuret-i Raḥmân ola (147b)

Eserin salvele bölümünden sonra gelen bir beytinde “Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine tâbi olsanız hidayete erersiniz.”⁶⁵ mealindeki hadise de telmih yoluyla işaret edilmiştir:

Âl ü aşḥâbı anuñ necm-i hüdâ
İktidâsıyla bulınur ihtidâ (141b)

Aşağıda gelen beyitlerde ise “Dünyada bir garip yabancı gibi hatta bir yolcu gibi ol! Kendini kabir halkından biri gibi kabul et.”⁶⁶ hadisine manen iktibas yoluyla yer verilmiştir. Beyitlerin devamında şair hadisin Arapça metnine de yer vermiştir:

Kendüñi ğurbet elinde yâd kı
Ğurbet-ile öziñi dil-şâd kı

Bil beḳâ dârına dünyâdur sebîl
Şay bu yolda kendüñi ibnû's-sebîl

Meyyite icrâ olunan hâl ü bâl
Kendüñe olmuş gibi eyle mişâl

Çek bu fâniden elüñ eyle huzûr
Nefsüñi şay sen de aşḥâb-ı ḳubûr (148b)

Halvet der-encümen bahsinde yer alan aşağıdaki beyitte ise “Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten

⁶³ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/262.

⁶⁴ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Muhibbüddin el-Hatîb (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1380), 5/183.

⁶⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/132.

⁶⁶ “كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ غَابِرٌ سَبِيلٍ وَعَدِّ نَفْسَكَ فِي أَهْلِ الْقُبُورِ” Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşar Avvâd (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmîy, 1996), “Zühd”, 25.

alıkoyamadığı insanlardır.” (Nûr, 37) ayetine telmih yapılarak alışverişin halvet ehlini Allah’tan gafil bırakmayacağı vurgulanmıştır. Diğer beyitlerde Kevser suresinin ilk ayetine işârî bir mana verilerek manevî iktibas yapılmıştır:

Ḥak didi bey’ u ticâret râhdan
Gâfil itmez Ḥazret-i Allâh’dan (146a)

Sûre-i Kevşer’de iy maḥbûb-ı cân
Ehl-i taḥkîk eylemiş bir hoş beyân (146a)

İy Ḥabîbüm saña ikrâm eyledüm
Vaḥdetüm keşretde in’âm eyledüm (146a)

7. Eserin Muhtevası

Nazm-ı Celî tasavvufî kavram ve konuları içeren didaktik bir mesnevidir. Eser, besmele, hamdele ve salvele beyitleri ile başlamaktadır. Nakşibendiyye tarikatının on bir esasına geçmeden önce tarikatın özeti niteliğinde olan düsturlar sıralanır. Daha sonra “Der-Beyân-ı Sülûk-ı Tarikat-i Kibâr” başlığı altında Cüneyd-i Bağdâdî’ye (ö. 297/909) ait olan sülûkun sekiz şartı açıklanmaktadır.⁶⁷ Bu açıklamaların ardından Nakşibendiyye tarikatında kelimât-ı kudsiyye olarak bilinen on bir esas, Farsça ya da Arapça başlıklar halinde eserde şerhedilmektedir. Büyük bir bölümü kelimât-ı kudsiyyeye ayrılan *Nazm-ı Celî*’de havâtır, letâif, letâifin yerleri, letâifle yapılan zikirler, nefy ü isbât, zikir, râbita, murâkabe, velâyet ve seyr ü sülûk gibi başka tasavvufî konular da işlenmiştir.

1-6. beyitler (141b): Besmele ve hamdelerin ardından Peygamberimize salat ve selam getirilmektedir. Salat ve selamın ardından Peygamberimizin âl ve ashabı övülmektedir. Ayrıca Peygamberimizin hakiki mürşit olduğu da burada belirtilmektedir. Bu beyitlerden sonra müellif, telif sebebinin Hak yolunu okuyucuya göstermek olduğunu da ifade etmektedir:

Allâh adıyla idüp feth-i kelâm
Buldı bu nazmım anuñla intizâm

Ḥamdü li’llâh Ḥaḥ baña virdi lisân
Şükürin idem dâ’imâ vird-i zebân

Hem Rasûline ola her ân şalât
Mürşid-i Ḥaḥ hâdî-i râh-ı necât

Elfü elf olsun taḥiyyât ü selâm
Her kelâm buldukda bed’ ü ihtitâm

⁶⁷ Süleyman Gökbulut, “Cüneyd’in Sekiz Şartı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2012), 201-231.

Ba'de-zâ bu maqşad-ı **Nazm-ı Celî**
Râh-ı Hakk'ı saña eyler müncelî

7-30. beyitler (141b, 142a): Şair, Allah'ın zâtının mutlak bilinmezliğine "kenz-i hafî" ifadesiyle yer vermiştir. Hestî-i mutlak, hestî-i mevhum ve sırr-ı vahdet burada dikkat çeken diğer tasavvufi kavramlardır. Münacat özellikleri taşıyan beyitlerin bulunmadığı bu bölümde Allah'ın ilmine ve birliğine vurgu yapan beyitler bulunmaktadır:

Hak Te'âlâ idi bir kenz-i hafî
İstedi izhâr ide lutf-ı vefî

Kim bilür anuñ tarîkîn Hak bilür
Pâdişâh-ı Hâzret-i Muṭlak bilür

Emr idüp Hak anlara tevḥîd ile
Mâsivâdan zâtını tefrîd ile

Mukaddimedeki diğer beyitlerde âlemin ve Hz. Âdem'in yaratılışı işlenmektedir. İnsanın en güzel biçimde yaratıldığı, ilahî sorumluluğu üstlendiği, velîlerin hak yolda insanlara arkadaş olduğu, Bahâeddin Nakşibend'in (ö. 791/1389) yolunun da hak yol olduğu şu beyitlerle belirtilmiştir:

Eyledi icâd halk-ı 'âlemi
Maẓhar-ı 'irfân kıldı Âdem'i

Aḥsen-i taḳvîmde virdi hey'eti⁶⁸
Hikmetin gösterdi anda şan'ati

Esfel-i sâfilde geydirdi libâs⁶⁹
Buldu şûret vehm ü şekk ü iltibâs

Çün *taḥammül* itdi insân cehl-ile⁷⁰
Cehli ḳaldırmak gerekdür mehl-ile

Evliyânuñ her biri anuñ refîḳ
Açdılar ol şehri-i ma'mûra tarîḳ

Şeh Bahâeddîn tarîḳi ḥak durur
Râh-ı vaşl-ı hestî-i muṭlak durur

31-48. beyitler (142a, 142b) Der-beyân-ı icmâl-i tarîkatü'n-Nakşibendiyye: Şair, Nakşibendiyye tarikatının esaslarının bir özetini burada vermektedir. Doğru bir

⁶⁸ Tîn, 4. *Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.*

⁶⁹ Tîn, 5. *Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.*

⁷⁰ Ahzâb, 72. *Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi.*

itikada sahip olmak, zaruri ilimlerle amel olmak, zorunlu haller dışında ruhsata meyletmemek, azimle amel etmeyi tercih etmek, Hz. Muhammed'in sünnetine tâbi olmak bu bölümde öncelikli zikredilmektedir. Daha sonra bir mürşide ikrar verme, kerih şeylerden kaçınma, sohbet adabına riayet, sıdk, ihlas, muhabbet ve himmetin önemi üzerinde durulur. Zahirde hırka-i tecrid ve batında hulle-i tevhid giyilmesi tavsiye edilir:

Evvelâ taşhîh-i emr-i i'tikâd
Hem daği hâkkı talebde in'ikâd

Hem zârürî 'ilm-ile 'âmil ola
Tâ emânet bârını hamil ola

Bî-zârüret ruḥṣata meyl itmeye
Bî-'azîmet bu ṣarîka gitmeye

İttibâ'-ı ḥazret-i şâh-ı rusûl
İhtidâ-yı seyr-i şehrah-ı sübûl

Şâniyen bir mürşide ikrâr vir
Mürşidüñ 'ahdine istiḳrâr vir

49-120. beyitler (142b, 143a) Der-beyân-ı sülûk-ı tarîkat-i kibâr kaddesa'llâhü

esrârahüm: Bu bölümde tasavvufta manevi terbiyenin sekiz şartı açıklanmaktadır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) tertip ettiği bu şartlar; taharet, oruç, terk-i kelam, halvet, zikir, nefy-i havâtır, irtibat ve terk-i itirazdır.⁷¹ Yedinci şart olarak zikredilen "irtibat" şeyhe gönülden bağlanmaktır. Sekizinci şart olan "terk-i itiraz" ise Hakk'a karşı gelmemektir. Bu şart bazı mutasavvıflar tarafından şeyhe itiraz etmemek şeklinde de yorumlanmıştır.⁷²

Ṭâ' ifenüñ seyyidi ḳadri ḥaṭîr
Şeh Cüneyd-i ḥazret-i şeyḥ-i kebîr

Ḥoş beyân itdi sekiz ṣarṭa sülûk
Eyleyenler iltizâm olur mülûk

Evvelâ emr-i ṭahâret iy hümâm
Ġusl-ile abdest ile eyle kıyâm

Hem ikinci gündüzüñ olmak şıyâm
Gicelerde daği taḳlîl-i ṭâ'âm

Hem üçüncü eylemek terk-i kelâm
Kes ḥayâli fikr-i fâsidden tamâm

⁷¹ Gökbulut, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", 205.

⁷² Gökbulut, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", 206-212.

Şart-ı râbî' dâ'imâ **halvet**de ol
Tâ göñülden **Haqq** ile şöhetde ol

Şart-ı hâmis **zîk-i Haq'**dur ber-devâm
Kalbün olsun zîk-i Haq'la müstehâm

Şart-ı sâdis kalbi hâzır eylemek
Dâ'imâ **nefy-i havâtîr** eylemek

Şart-ı sâbi' şeyhe dilden **irtibât**
Zâhir oldur anuñ-ıla inbisât

Şart-ı şâmin oldı **terk-i i'tirâz**
İ'tirâz eyler derünî inkıbâz

Bu şartlardan halvet açıklanırken Peygamberimizin hayatından da şöyle örnek verilmektedir:

Halvet eylerdi Rasûl-i Kibriyâ
Eyleyüp Gâr-ı Hîrâ'da inzivâ

Şair, Cüneyd-i Bağdâdî'nin süluk şartlarını zikrederken “Der-beyân-ı havâtîr ve temyîz-i envâ'uhâ” başlığı altında havâtîr ve çeşitlerine de değinmiştir. “İnsanın içine gelen hitaplar, iç âlemde duyulan sesler”⁷³ anlamına gelen “havâtîr”ın Hakkânî, melekî, nefsânî ve şeytânî olmak üzere dört türü bu başlık altında açıklanmaktadır. Bu bölümün son beyitlerinde Cüneyd-i Bağdâdî'nin sekiz şartına bedel olarak kelimât-ı kudsiyyeden sekiz usulün (heşt usûl) adları da zikredilmektedir. 115 ve 118. Beyitler arasında her mısraya bir tanesi gelecek şekilde zikredilen bu esaslar; *hûş der-dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, yâd-kerd, bâz-geşt, nigâh-dâşt, yâd-dâşt*ttir. Bu sekiz esasa *vukûfât-ı selâse* de eklenince toplam on bir olmaktadır. Seyr ü sülûkun vasıtaları olan bu esasların açıklamaları ise bir sonraki bölümde 121. beyitle birlikte başlamaktadır.

Hâtıra kalbe vürüd iden **hiţâb**
Nik ü bedden zâhir olan inkılab

Gâhî Haq'dan gâhî nefsânî olur
Geh melekten gâhî şeytânî olur

Ol şurûta bu usûl oldı bedel
Şâmil oldı anları iş bu cümel

Hûş der-dem iy şeh-i 'âlî-himem
Hem **nazar** itmek dem-â-dem **ber-kadem**

⁷³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 160.

Dâ'imâ eyle **seferler der-vaṭan**
Ḥalvet ola saña bezm ü **encümen**

Yād-kerdüñ Ḥaḳḳ ola dilden ḥafî
Bâz-geşt ile ola zikrûñ şafî

Hem **nigeh-dâştuñ** ola feyz-i Ḥudâ
Yād-dâştuñ olmaya Ḥaḳ'dan cüdâ

Bunlar ile eyleyüp seyr ü sülûk
Mâ-'adâya dindi pendâşt u şükûk

Hem **vuḳûfât-ı şelâşe** âşikâr
Vâkıf ol tafşilîni eyle şümâr

121-149. beyitler (144a, 144b) Der-beyân-ı hûş der-dem - هوش دردم : "Hûş" Farsça bir kelime olup "akıl" anlamındadır. "Dem" ise yine Farsça bir kelime olup "nefes" demektir.⁷⁴ *Hûş der-dem*, "her nefes alıp verişte bilinçli olmak, yani her an Allah ile olmak ve gaflete düşmemek" anlamına gelir.⁷⁵ Şair, gaflet yolunda akıl incisinin telef olmaması için nefes istiridyesinde muhafazası edilmesini istemektedir. *Risâle-i Bahâiyye*'de *hifz-ı enfâs* olarak da geçen bu esas, sâlikin aldığı ve verdiği her nefesin farkında olmasını ifade etmektedir.⁷⁶ Ayrıca şair burada *hûş der-dem* esası ile ilgili olarak Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389), Sâdeddîn-i Kâşgarî⁷⁷ (ö. 860/1456) ve Ubeydullah Ahrâr'ın⁷⁸ (ö. 895/1490) sözlerine de manzum metin içerisinde yer vermektedir. Ayrıca bu bölümde Cenâb-ı Hakk'ın bütün varlıklara sirayet eden mutlak varlığına *hâ-i hüviyyet* ile işaret edilmiştir.⁷⁹

Hûş der-dem ma'nisinde iy civân
Nükteler kılsam gerek saña beyân

Hûş 'aḳla didiler hem dem nefes
Gûş tüt bu gevhere eyle heves

Dürr-i 'aḳla eyle enfâsüñ şadef
Raḥl-i ḡafletde olmasun telef

⁷⁴ Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Katı*, ed. Derya Örs - Mürsel Öztürk (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022), 375, 161.

⁷⁵ Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 335.

⁷⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 174.

⁷⁷ *Risâle der Kelimât-ı Ḳudsiyye* adında bir eseri de bulunan Nakşibendî şeyhi Sâdeddîn-i Kâşgarî için bk. Necdet Tosun, "Sâdeddîn-i Kâşgarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/391-392.

⁷⁸ Nakşibendî şeyhi Ubeydullah Ahrâr için bk. Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 155-188.

⁷⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 226; Muhyî-i Gülşenî, *Reşehat-ı Muhyi*, 143.

Her nefesde cūş idüp emvâc-ı nūr
Olsa 'akluñ ğarķa-i baħr-ı ħuzūr

Diñle ne söyler o kâniñ gevheri
Ya'nî **Sa'du'd-dîn-i Şâh-ı Kâşġarî**

Bir nefesden âħarına intikâl
Olmasun ġafletle fehm eyle me'âl

Ĥazret-i Ĥâce Bahâeddîn Şâh
Serfirâz-ı ehl-i Ĥaķ sâlâr-ı râh

Daħi maħfûz ola mâ-beyne'n-nefes
Her ħarafdan ġafletüñ yolını kes

Her nefes **hâ-i hüviyyetden** nişân
Ģayb-ı muṭlaķdan ide ibrâz-ı şân

Genc-i esrâr **Ĥâce-i Aħrâr**'a baķ
Nice bend itdi bu vâdî üzre ṭaķ

Dilde münker ķalmaya ma'rûf ola
Her nefes âġâhlıġa maşrûf ola

150-165. beyitler (144b, 145a) Der-beyân-ı nazar ber-kadem - نظر بر قدم : "Nazar"
Arapça bir kelime olup "bakış" anlamındadır. "Kadem" ise yine Arapça bir kelime olup "ayak" demektir.⁸⁰ Nazar ber-kadem, kalbin huzuru için lüzumsuz bakışlardan sakınarak öne bakılmasıdır.⁸¹ İnsanlar arasında gezerken sâlikin gözleri devamlı adımını atacağı yerde olmalıdır. Kalbi yaralayacak şeylerden gözü korumak gerekmektedir. Şair, bu esası açıklarken kalbine gelen bir manayı da burada paylaşmaktadır. Şair, enbiyayı güneş ve okyanusa; evliyayı ise zerre ve damlaya benzetmektedir. Hz. Muhammed'in sünnetine uymanın gerekliliġi ve Hz. Muhammed'in ayaġının tozunun gözler için sürme olduġu da burada ifade edilmektedir.

Şehr u şahrâda gezerken sâlikân
Pest-i pâyına olalar nâzırân

Hem bu yolda sâlik-i âlî-himem
Gözi gördiġi yere ata ķadem

Lâzım oldu sâlik-i râh-ı şafâ
Eylemek iŞr-i Rasûl'e iķtizâ

Ĥâķipâyi çeşmüme küġl-i cilâ

⁸⁰ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 1058, 1463.

⁸¹ Uludaġ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüġü*, 269.

Çalbüme andan gelür bu incilâ

166-191. beyitler (145a, 145b) Der-beyân-ı sefer der-vatan - سفر در وطن : “Sefer” Arapça bir kelime olup “yolculuk” anlamındadır. “Vatan” ise yine Arapça bir kelime olup “bir kimsenin doğup büyüdüğü ve yaşadığı yer, yurt” demektir.⁸² Sefer der-vatan, Hak’a yapılan manevi yolculuğu, kötü huyları terkedip iyi huylar edinme yolunda ilerlemeyi ifade eden bir esastır.⁸³ Şair, bu yolculuğu beşerî vasıflardan melekî vasıflara, varlıktan yokluğa, mevcden bahra, zevcden ferde şeklinde açıklamaktadır.

Sâlikân ide tab̄atda sefer
Çok mesâfe kaç’ ider tavr-ı beşer

Eyleye tab̄-ı beşerlikden güzâr
Ola evşâf-ı melekde pâyidâr

Bil haķîkatde efendi bu sefer
Eylemekdür var u hestîden güzër

Mevcden bahra güzâr itmek için
Zevcden ferde firâr itmek için

Bu bölümde müellif bir temsile de yer vermektedir. Buradaki temsilde Allah’ın lütfuyla yağın nisan yağmurunun yılının ağzında zehire; aynı damlaların istirdiyede ise inciye dönüştüğü ifade edilir. Bu temsilde belirtildiği gibi, ehl-i irfanın inci gibi sözleri de ihlaslı insanların gönlünde tatlıya, inkarcıların sinesinde ise zehre dönüşmektedir. Nitekim Hz. Musa’ya zülâl-i Selsebîl olan Nîl, Firavun için kandan bir denize dönüşmüştür.

192-208. beyitler (145b, 146a) Der-beyân-ı halvet der-encümen - خلوت در انجمن : “Halvet” Arapça bir kelime olup “yalnız kalma, tenhaya çekilme” anlamına gelmektedir.⁸⁴ “Encümen” ise yine Farsça bir kelime olup “cemiyet, topluluk” demektir.⁸⁵ Halvet der-encümen, bedenlen insanların arasında, kalben Hak’la beraber olmaktadır.⁸⁶ Müellif, Bahâeddin Nakşibend’in (ö. 791/1389) bu esasa ilgili sözleriyle bölüme başlamaktadır. Halk içinde halvet eylemenin kesret içinde vahdet eylemek olduğu ifade edilir. Bu yolda yürüyen sâlik görünüşte halkla beraberken iç âleminde Hak ile beraberdir. “*Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır.*” (Nûr, 37) ayetine telmih yapılarak alışverişin halvet ehlini Allah’tan gafil bırakmayacağı da burada vurgulanmaktadır. Ayrıca burada Kevser suresinin ilk ayetiyle ilgili tasavvufî bir yorum getirilerek Hz. Muhammed’e Allah’ın nimeti olarak kesrette vahdetin verildiği ifade

⁸² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 724; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3/3302.

⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 306.

⁸⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 587.

⁸⁵ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1/853, 2/1161.

⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 156.

edilmiştir.

Hâzret-i Hı̃âce Bahâddin şordı nâs
Didiler neymiş çarîkatda esâs

Encümende didi hâlvet eylemek
Ya'nî keşret içre vahdet eylemek

Zâhıran halk ile bâtın Hakk ile
Kayd içinde hestî-i muflak ile

Hak didi bey' u ticâret râhdan
Gâfil itmez Hâzret-i Allâh'dan

İy Hâbîbüm saña ikrâm eyledüm
Vaḥdetüm keşretde in'âm eyledüm

Nâr-ı keşretten 'uṭâş-ı ümmeti
Sakı idüp kırtar şarâb-ı vahdeti

209-234. beyitler (146a, 146b) Der-beyân-ı yâd-kerd - یاد کرد : “Yâd” Farsça bir kelime olup “anma, hatırdâ tutma, uyanıklık, nakış” anlamlarına gelmektedir.⁸⁷ “Kerd” ise “etmek, eylemek, işlemek” anlamındaki Farsça “kerden” mastarından gelmektedir.⁸⁸ Yâd-kerd, zikretmek, hatırlamak, nakşetmek anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî terim olarak ise, murâkabe mertebesine ulaştıktan sonra sâlikin belli bir sayıda *lâ ilâhe illallâh* zikrini yapmasıdır.⁸⁹ Sâlik tövbe ve istiğfârı çokça yapmalı ve kalbini mâsivâdan arındırmalıdır. Ancak bu şekilde kalbe zikir tohumları saçılabilir.

Zikrden oldı 'ibâret yâd-kerd
Zikr-ile bulur şifâ emrâz u derd

Şehveti vahdet sanup aldanmada
Keşreti devlet bilüp bağlanmada

Daḥi çok çok tevbe istiğfâr gerek
Hak Te'âlâ zikrin iktisâr gerek

Mâsivâdan pâk olunca ol zemîn
Toḥm-ı zikr ekmeḡ gerek anda hemîn

235-268. beyitler (146b, 147b) Der-beyân-ı envâ'-ı zikr 'alâ çarîkatî'n-Nakşibendiyye: “Alleme'l-esmâ”⁹⁰ iktibasıyla başlayan bu bölümde tarikat erlerinin

⁸⁷ Ziya Şükun, *Farsça-Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1944), 2/2021.

⁸⁸ Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 1520.

⁸⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 377.

⁹⁰ Bakara, 31. *Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.*

zikir için esma-i hüsnâdan esmâlar seçtikleri, cehrî ve hafî olmak üzere zikrin çeşitleri, Nakşibendîlikte ihtiyar edilen hafî zikrin önemi, ârifânın ism-i zât (lafzattullâh) zikrini kendilerine hırz-ı cân ettikleri, Peygamberimizin “ceddidü îmâneküm”⁹¹ emrine nefy ü isbât zikri ile gönülden boyun eğdikleri, kalb ve dilin ittifakıyla yapılan zikrin hakikî imanı ortaya çıkardığı hususları ele alınmıştır.

Hâk Te'âlâ 'alleme'l-esmâ didi
Âdem oldı ismi-le ismî didi

Kimi cehrî kimisi ihfâ ile
Eylediler sırr ile ahfâ ile

Lafzatu'llâh oldı çünki ism-i zât
İsm-i a'zam câmi'-i cümle şifât

Bu sebebden 'ârifân u h'âcegân
Eylediler ism-i zâtı hırz-ı cân

Zikr-ile virmek için kalbe hayât
Nefy ü isbât-ıla virdiler necât

Ceddidü îmâneküm didi Rasûl
Eylediler ol emri cândan kabûl

269-283. beyitler (147b) Der-beyân-ı mevâdd-ı insân ve terkîb-i sûret-i û: “Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik.”⁹² ayetine ve “Allah Âdem'i Rahman sûretinde yarattı.”⁹³ hadisine telmihle başlayan bu bölümde insanın âlem-i emre ve âlem-i halka ait olan on letâiften yaratılması; kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâ latîfelerinin âlem-i emre ait olduğu; nefis, su, ateş, toprak ve hava latîfelerinin âlem-i halka ait olduğu anlatılmıştır. Şair bu bölümü *sûret-i Rahmân* hadisi ile birlikte “Kendini bilen Rabbini bilir.”⁹⁴ hadisine de telmih yaparak bitirmiştir.

Hâk Te'âlâ var idince 'âlemi
'Âlem içre ekrem itdi Âdem'i

Halk içinde mazhar-ı 'irfân ola
Hey'eti hem şuret-i Rahmân ola

On laţîfeden yaratdı bir nigâr
Ol nigârı kendüye eyledi yâr

'Âlem-i emrinden oldı beş 'adet

⁹¹ Bezzâr, *el-Müsne'd*, 17/52. **İmanınızı lâ ilâhe illallah sözü ile yenileyiniz.**

⁹² İsrâ, 70. **Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik.**

⁹³ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 5/183.

⁹⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/262.

İtdi emr-i *kûn* ile aña meded

Çalbdür rûh-ıla hem sır u hafî
Âhîri ahfâdur anuñ iy safî

'Âlem-i halkından itdi beş dañi
Nefs-ile hem çâr 'unşur iy sañî

Anlar imiş âb u âteş hâk u bād
Bu beş imiş emr-i zâhirden murād

Cem' idüp bu cümleyi insân didi
Hey'etine *şûret-i Rahmân* didi

Çün görürsün kâlebün âgâh ol
Kendiñi bil *'arif-i bi'llâh* ol

284-308. beyitler (148a, 148b) Der-beyân-ı cây-hâ-yı zikr-i der-kâleb-i insân: Bu bölümde ilâhî hakikatleri idrak ve müşâhede için verilen kalp, rûh, sır, hafî, ahfâ latîfelerinin insan bedenindeki yerleri açıklanmıştır.⁹⁵ Şair, bu bilgileri Nakşibendiyye tarikatının Hâlidiyye kolunun kurucusu Hâlid el-Bağdâdî'nin şeyhi olan Abdullah Dihlevî'den (ö. 1240/1824) nakletmektedir. Bu bölümün sonunda kaplte yerleşip karar bulan zikrin nefse naklinin ardından sultanî zikrin ortaya çıkması ve bu zikrin bütün bedeni etkisi altına alması anlatılır.⁹⁶

Şol meme altındadır kalb-i mecâz
Kıl teveccüh eyleyüp anda niyâz

Şolda sır sağda hafî oldı 'ayân
Orta yirde kıldı ahfâyâ mekân

Böyle ta'yîn itdi pîr-i ma'nevî
Şâh 'Abdullâh Hindî Dehlevî

Şağ meme altındadır rûhuñ yeri
Eyler anda vird-i nâm-ı Şîzer'⁹⁷

Ol zamân sultân-ı zikr ide zühür
Zabıt ide milk-i vücûdı 'adl-i nûr (8b)

⁹⁵ Letâifin yerleri hakkındaki şema için bk. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)* (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1979), 256.

⁹⁶ Ayrıca bk. Nasrullah Bahaî, *Risâle-i Bahâiyye*, 26; Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 104; İhrâmcîzâde İsmail Hakkî Toprak, *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*, haz. İsmail Hakkî Altuntaş (İstanbul: Gözde Matbaacılık, 2010), 174-175; Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, 1/80.

⁹⁷ Metinde "Şîzer" olarak geçmektedir. Allah'ın isimlerindedir. Bk. Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Katı*, 740; Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi, *Lehçetü'l-Lügat*, ed. Kırkkılıç (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022), 457.

309-340. beyitler (148b, 149a) Der-beyân-ı tertîb-i şuğl-ı ism-i zât bi-letâ'if-i mezkûre: Bu bölüm, latîfelerle yapılan ism-i zât zikrinin usulüne ayrılmıştır. İsm-i zât zikrine (zikr-i zât) bir yere oturulup kalbe teveccühle başlanır. Akabinde nefy-i havâtır, yirmibeş istiğfar, üç ihlas-bir fatiha, râbîta-i mevt, râbîta-i mürşid ve râbîta-i huzur tertibiyle devam edildikten sonra varidat beklenir. Günlük en az beş bin adet “el-Hakk” zikrinin ardından altı letâifin (kalp, rûh, sır, hafî, ahfâ, nefis) her biri için biner kere “Allah” zikri çekilerek toplamda on bir bin adet zikir yapılmış olur. Bütün bunların nihayetinde feyiz ve nur hâsıl olur ve zâkir “lî-ma'allâh”⁹⁸ makamına ulaşır. Şair râbîta-i mevte işlerken “*Dünyada bir garip yabancı gibi hatta bir yolcu gibi ol! Kendini kabir halkından biri gibi kabul et.*”⁹⁹ hadisine de manen iktibas yoluyla yer vermiştir. Ayrıca beyitlerin devamına hadisin Arapçası da eklenmiştir.

Pâk u t̄âhir bir yere idüp ku'üd
Kâlbe tevcîh eyleye vech-i şuhûd

Eyleyüp nefy-i havâtır ez-derûn
Mâsivâdan tâ bula şabr u sükûn

İde istiğfâr yigirmi beş 'aded
Hakk Te'âlâ'dan taleb ide meded

Feyz-i Hakk'a oldığ-ıçün vâşıta
Şeyhiñe eyle derûnî râbîta

Ya'nî kâlbüñ pîre idüp rabt-ı tām
Kıl bu yolda zâtıñā anı imām

341-370. beyitler (149a, 149b) Der-beyân-ı tertîb-i nefy ü isbât: Bu bölümde nefy ü isbât zikrinin tertibi açıklanmaktadır. Letâif zikrinden sonra müride telkin edilen nefy ü ispatta “lâ ilâhe illallâh” zikri yapılır.¹⁰⁰ Bu zikre nefes tutularak başlanır. “Lâ ilâhe” ile Allah dışındaki her şey gönülden uzaklaştırılır ve “illa'llâh” ile de Hakk ispat edilir. Akabinde ise “Muhammedün Rasûlullâh” denilerek Hz. Peygambere bağlılık ifade edilir. Sonrasında bâz-geşt ile mabud ve maksud olan Allah'a sığınılır, Allah'ın rızası talep edilir. Bu şekilde nefy ü isbât tamamlanmış olur.

Bâtinından eyleyüp haşr-ı nefes
Hâric ola hep hevâ ile heves

Hatt-ı Lâ'yı sürreden çek tâ dimâ'
Mâsivâyı nefy idüp eyle ferâğ

Hem ilâhe hattıñ andan meyl idüp

⁹⁸ Yılmaz, *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*, 115.

⁹⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, “Zühd”, 25.

¹⁰⁰ Hânî, *Behcetü's seniyye*, 210.

Ketf-i yümnâya varınca seyl idüp

Cümle ma'būdât-ı şerr u bâtılı
Nefy kıl dilden sivâ-yı 'âtılı

Hıta't-ı illâ'llâh'ı andan cezb kıl
Tâ fezâ-yı ka'r-ı kalbe darb kıl

Hakk'a idüp anda işbât ü vücüd
Zâhir ola dilde envâr-ı şühüd

Hem Muhammedün Rasûlü'llâh'ı da
Zamm idüp andan dili âgâh ide

371-382. beyitler (150a) Der-beyân-ı bâz-geşt – بازگشت : “Bâz” Farsça bir kelime olup “tekrar, geri, yine” anlamlarına gelmektedir.¹⁰¹ “Geşt” ise “dolaşmak, girmek, dönmek” anlamındaki Farsça “geşten” mastarından gelmektedir.¹⁰² Bâz-geşt, geri dönmek, tekrarlamak anlamındadır. Tasavvufî bir terim olarak, Nakşibendilikte sâlikin gönül diliyle kelime-i tevhidi zikrederken dil ile de “İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî”¹⁰³ demesidir.¹⁰⁴ Sâlik, kalbî zikirde dil ile zikre dönerek havâtırı def etmiş ve bu şekilde Allah'a yönelmiş olur.¹⁰⁵

Bâz-geşt oldur ki zâkir zikrde
Gönlü ola dâ'imâ bu fikrde

Yâ ilâhî maqşadum sensün benüm
Yoluña bezl eyledüm cân u tenim

Maçlab idündüm rızâ-yı pâkiñi
Zâhir eyle kalbüme idrâkiñi

Bâ-mağabbet dilde 'irfân vir bana
Nür-î imân feyz-i iz'ân vir baña

383-391. beyitler (150a) Der-beyân-ı nigâh-dâşt - نگاه داشت : “Nigâh” Farsça bir kelime olup “bakma, nazar” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁶ “Dâşt” ise “tutmak, malik olmak, görüp gözetmek, zapdetmek” anlamındaki Farsça “dâşten” mastarından gelmektedir. Nigâh-dâşt, gözetmek, muhafaza etmek demektir.¹⁰⁷ Kelime-i tevhid zikredilirken kalbin bütün dünyevî düşüncelerden korunması anlamına gelen bir terimdir.¹⁰⁸ Sâlik yalnızca Allah'ı düşünerek kalbini havâtırdan korumuş olur.¹⁰⁹ En az

¹⁰¹ Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 1/241.

¹⁰² Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 2/1682.

¹⁰³ Allah'ım! Maksadım sensin ve isteğim senin rızândır.

¹⁰⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 70.

¹⁰⁵ Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 337.

¹⁰⁶ Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 2/1902.

¹⁰⁷ Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 1/849.

¹⁰⁸ Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 337.

yarım saat kalbi bu şekilde muhafaza etmek en önemli işlerdendir.

Vâcib oldu sâlik-i râh-ı İlâh
Vâkıf olup albine ide nigâh

Zıkrüñ eñnâsında alb-i zâkire
oymamak lâzım sivâdan hatıra (Metinde “havâtırâ” olarak geçmektedir.)

Nîm sâ'at yâ ziyâde dem-be-dem
Nâzır olmak albine emr-i ehem

392-397. beyitler (150b) Der-beyân-ı yâd-dâşt - یاد داشت : Yâd-dâşt sözlükte “hatırda tutmak, hıfz etmek anlamına” gelir.¹¹⁰ Terim anlamı ise, kelime-i tevhid zikri esnasında sâlikin kalbinin her an Hak'la beraber olmasıdır.¹¹¹ Şair, Ubeydullah Ahrâr'dan (ö. 895/1490) da alıntı yaparak yâd-dâştı açıkladıktan sonra yâd-kerd, bâz-geşt ve nigâh-dâşt esaslarını da ekleyerek “âr lafzı”ı iki beyitte hulasa etmiştir.

Mâsivâyı zâkir idüp redd ü sevk
ubb-ı zât-ıla ola pür zevk ü şevk

albe istilâ ide nûr-ı şühüd
ubb-ı zât-ıla ala ancak vücüd

Hâce-i Ahrâr şâh-ı 'ârifân
Eyledi bu âr lafzı hoş beyân

Yâd-kerd oldu tekellüf der-ıkr
Bâz-geşt Hakk'a rücü'dur der-fıkr

Anı hıfz itmek **nıgeh-dâşt** iy hümâm
Yâd-dâşt anda rûsûh bulmak devâm

398-409. beyitler (151a) Fî-beyâni'l-müşâhedeti ve hiye 'ibâretün 'an-istilâ'i şühûdi'l-havâs 'ale'l-kalbi bi-tavassuti'l-hubbi'z-zât: Bu başlık altında “Hakk'ın gönüllerde hazır bulunması”¹¹² anlamına gelen müşâhede üzerinde durulmuştur. Mahbûbiyet makamından sonra gelen tevhid-i şuhûdî makamında sâlik her baktığı yerde Allah'ın sıfatlarını temaşa eder.¹¹³ Varlık nuruyla dolan sâlik, Allah'ın varlığında kendi varlığını yok eder. Burada konuyla ilgili olarak yine Ubeydullah Ahrâr'ın sözlerine yer verilmiştir.

ubb-ı zâtı eyleyince dilde hoş

¹⁰⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 274.

¹¹⁰ Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 2/2021.

¹¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 377.

¹¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 262.

¹¹³ Gümüşhânevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 115.

Çopdı envâr-ı maħabbetden ħurûş

Andan istilâ idüp bâtında nür
Ĥâşıl oldı dilde bî-ğaybet ħuzûr

Sâr olunca ħavâs-ı zâhire
Ġâlib oldı anda ħalb-i fâhire

Ol ħavâsı ġark idüp nür-ı vücûd
Ehl-i taħkîk didiler aña şühûd

Ĥ'âce-i Aħrâr ol 'âlî-himem
Baħş ü taħkîk eyleyüp kıldı kerem

Didiler âyâ nihâyet kârda
Der-taşavvuf pişe-i aħyârda

Ĥâşıl olmağ mı ħuzûr-ıla şühûd
Yâ fenâ vü nîstî ender vücûd

410-421. beyitler (151a) Der-beyân-ı vukûf-ı zamânî ki 'ibâret-est ez-muhâsebe der-nezd-i sûfiyye - وقوف زمانى : Vukûf-ı zamânî, içinde bulunan zamanı dikkate almak ve geçmişin muhasebesini yapmaktır. Nakşibendî şeyhlerinden Yâkûb-ı Çerhî'nin (ö. 851/1447) kabz ve bast halleri hakkında Bahâeddin Nakşibend'den yaptığı nakiller de bu bölümde yer almaktadır. Bahâeddin Nakşibend'e (Hazret-i Şâh) göre Hakk'ı zikirle geçen vakitler için şükür, gafletle geçen zamanlar içinse istiğfar edilmelidir.¹¹⁴

Bu vukûf itdi zamâna intisâb
Mâcerâ-yı vakti itmek ihtisâb

Vâkıf aħvâli ola her zamân
Ĥâl ü şânı n'oldığın göre 'ayân

Zîkr u tã'atla geçerse vaqt ü ħâl
Ĥağğ'a ħamd ü şükr ide vefka'l-Ĥişâl

Ġaflet ü 'işyân-ıla itse güzâr
Tevbe istiğfâr ile bula qarâr

Ĥ'âce Ya'kûb ħazreti kıldı 'ayân
Ĥazret-i Şâh emrini itdi beyân

Ĥâlet-i ħabz içre istiğfâr gerek
Baş-ı ħâle şükrin istikşâr gerek

422-435. beyitler (151a, 151b) Der-beyân-ı vukûf-ı adedî - وقوف عددی : Vukûf-ı adedî

¹¹⁴ Haksever, *Ya'kub-ı Çerhî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 194-196.

zikirde sayıya dikkat etmektir. Nefesi tutmak suretiyle kelime-i tevhidi zikrederken tek sayılardan birinin üzerinde durarak nefes verilir. Zakir her nefeste üç, beş, yedi gibi tek adetlerde kelime-i tevhidi tekrar etmelidir. Yirmi bire ulaşınca zikir tamamlanmış olur.¹¹⁵

Sâlikân zikirinde 'âdet eyleye
Ya'nî ta'dâda ri'âyet eyleye

Nefy ü işbât eyler-iken sâlikân
Vâkıf-ı a'dâd olalar bî-gümân

Yek nefesde üç yâ beş yâ heft pâr
Tâ yigirmi bir 'aded ide şümâr

436-443. beyitler (151b) Der-beyân-ı vukûf-ı kalbî - وقوف قلبی : Vukûf-ı kalbî, sâlikin tam bir teveccühle kalbine yönelip ilahî sırların zuhur etmesini beklemesine denir.¹¹⁶ Şair burada vukûf-ı kalbî ile ilgili iki manayı zikretmektedir. Birincisi, zakirin kalbinin her an Hakk ile beraber olmasıdır. Zakir o kadar uyanık olmalı ki, Hak'dan başkasına gönülde yer kalmamalıdır. İkinci anlam ise, zakirin kalbine teveccüh ederek zikri devamlı hatırda tutup ilâhi zevk ve inbisata ulaşmasıdır.

Bunda vardur iki ma'nâ iy nigâr
Her birin tahtîr idem kıl intizâr

Kalb-i zâkir feyzle dergâh ola
Zât-ı Haqq'a vâkıf u âgâh ola

Ma'nî-i şânî budur ki ber-çarâr
Kıl teveccüh kalbe eyle intizâr

Zikrde mezkûra ola irtibât
Hâşıl ola dilde zevk ü inbisât

444-457. beyitler (151b-152a) Fî-beyâni's-seyri ve's-sülûki fi't-tarîkati'l-müceddidiyyeti'l-Ahmediyyeti kaddese'llâhü esrâra ehâlihâ: Bu bölümde İmâm-ı Rabbânî Ebû'l-Berekât Ahmed es-Sirhindî'ye (ö. 1034/1624) nispetle anılan Müceddidiyye tarikatındaki seyr ü sülûka değinilmiştir. Seyr ü sülûktaki dairelerin ilki olan âlem-i imkânın¹¹⁷ kendi içinde âlem-i halk ve âlem-i emr olarak ikiye ayrıldığı belirtilir. İnsanın bu manevi yolculuk sayesinde insan-i kâmil mertebesine ulaşacağı burada ifade edilmektedir.

¹¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 375.

¹¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 375.

¹¹⁷ Gümüshânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 283; Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a Metodu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 48.

Çün maķâmât kurb-ı Haķķ'a bî-şükûk
Bî-cihetdür hem olur seyr ü sülûk

Ehl-i taķķık anı taşvîr itdiler
Dâyireyle anda ta'bir itdiler

'Âlem-i imkân imiş bir dâ'ire
Evvelâ seyr eyler anda sâ'ire

'Âlem-i halk nişf-ı tahtânî aña
'Âlem-i emr oldı fevķânî aña

'Âlem-i insân egerçi kim şaĝîr
'Âlem-i hâriç aña nisbet kebîr

Lîk insân 'âlemi aña me'âl
Nüşha-i kübrâ olur ba'de'l-kemâl

458-472. beyitler (152a-152b) Fî-beyâni mutlakî'l-murâkabeti ve hiye 'ibâratün 'an-intizârî'l-feyzî mine'l-mebde'î'l-feyyâz ma'a-mulâhazatî'l-vürûdi 'alâ-mevridihî: Bu bölümde murâkabe üzerinde durulmuştur. Sözlükte denetleme, gözetleme, dikkati belli bir noktaya toplama¹¹⁸ anlamlarına gelen murâkabe makamında kalp mâsivâdan uzaklaştırılır ve Cenâb-ı Hak'tan feyiz beklenir. Murakabe halini bu şekilde zikreden şair, murâkabelerin ilki olan murâkabe-i ehadiyyeti¹¹⁹ ayrı bir başlık altında ele almıştır.¹²⁰ Ehadiyyet murâkabesiyle ilgili olarak şair, İhlas suresinin "*De ki: O, Allah'tır, tektir.*"¹²¹ ayetini de hatırlatmaktadır:

Hâlvet it öziñe bir maĝfî yeri
Kes havâsuñ mâsivâdan kıl beri

Cân göziyle feyze eyle intizâr
Mebde-i Feyyâz-ı Haķ'dan ber-ķarâr

Mevridi ķalb-i haķķî müstened
Haķ buyurdı *ķul Huva'llâhü Eĥad*

Şöyledür bu dâ'irede sâ'irân
Ķaṭ iderler nice yollar sâlikân

Hâric-i bâṭında görür nice nür

¹¹⁸ Uludaĝ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 253.

¹¹⁹ Gümüşhânevî'de "ihsan" dan sonraki makam olarak zikredilmiştir. Bk. Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 112.

¹²⁰ Toprak, *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*, 232, 233; Kübra Zümrüt Orhan, "İmâm-ı Rabbânî Sonrası Nakşibendiyye'de Murâkabe", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (24 Haziran 2021), 408.

¹²¹ İhlâs, 1. *De ki: O, Allah'tır, tektir.*

Keşf olur daḥi aña ba'zı umūr

Hem leṭā'if aşlına eyler vüşül
Eyler ol dâirenüñ seyrin ḥuşül

Anda tekmîl olıcaḳ ḥazz u nevāl
Eyler anda aḥarına intikāl

473-484. beyitler (152b) Hâzihî dâ'iretü zılâli'l-esmâ'i ve's-sfâti ve hiye kinâyetün 'ani'l-velâyeti's-şuğra'lletî hiye 'ibâratün 'ani's-seyri fi't-tecelliyâti'l-ef'âliyyeti'l-ilâhiyyeti: Eserin bu bölümünde Allah'ın esmâ ve sıfatlarının zillerinin (gölge) dairesi üzerinde durulur. Bu daire, Allah ile kul arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluğun¹²² birinci mertebesi olan velayet-i suğradan kinayedir. Velayet-i suğra velayet-i evliya olarak da isimlendirilir.¹²³ Bu dairede murâkabe-i maiyyet ortaya çıkar.¹²⁴ Şair maiyyet murâkabesiyle ilgili olarak "Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir."(Hadîd, 4) ayetini iktibas etmektedir.

Keşf olur anda ma'iyyetden naşîb
Yâ ma'iyyet ola o zâta raķîb

Zâhir olup ḳurbet-i 'izz ü celāl
Ve'hve ma'aküm eyne mâ-küntüm me'âl

485-511. beyitler (152b-153a) Ve hâzihî dâ'iretü'l-esmâ'i ve's-şu'ün ve'l-i'tibârât ve usûlihâ ve hiye 'ibâratün 'ani'l-velâyeti'l-kübra'lletî hiye kinâyetün 'ani's-seyri fi-hâzihî'l-eşyâ': Şair eserin bu bölümünü velayet-i kübra konusuna ayırmıştır. Velayet-i kübra Hz. Muhammed dışındaki peygamberlerin bulunduğu velayet mertebesidir.¹²⁵ Şair velayet-i kübra bağlamında akrabiyyet murâkabesine "Biz ona şah damarından daha yakınız."(Kâf, 16) ayetiyle; muhabbet murâkabesine ise "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler." (Mâide, 54) ayetiyle işaret etmektedir.¹²⁶ Bölüm, velâyet-i kübra seyrinin ismi olan "ez-Zâhir" ile tamamlanmaktadır.¹²⁷

Akrabiyyetle mürâķib ola gör
Zât-ı bî-mişle muşâhib ola gör

Zîkr-i tehlîl bâ-lisân ü bâ-ḥayâl
Gösterür bunda teraḳķubdan cemâl

¹²² Velayet için bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 371.

¹²³ Hânî, *Behcetü's seniyye*, 391; Gümüşhânevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usül (Câmiu'l-Usûl)*, 292.

¹²⁴ Gümüşhânevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usül (Câmiu'l-Usûl)*, 287-288; Toprak, *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*, 263, 264, 274, 275; Orhan, "İmâm-ı Rabbânî Sonrası Nakşbendiyye'de Murâkabe", 409-411.

¹²⁵ Gümüşhânevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usül (Câmiu'l-Usûl)*, 292; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 371.

¹²⁶ Ayrıca bk. Gümüşhânevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usül (Câmiu'l-Usûl)*, 290-291.

¹²⁷ Gümüşhânevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usül (Câmiu'l-Usûl)*, 293; Toprak, *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*, 312.

*Naḥnû akṛab goft min ḥabli'l-verîd*¹²⁸
To figende tîr-i fikret-râ ba'îd

Sâlik anda kendüsin eyler ḥayâl
Ḥubb-ı zât-ıla ider anda vişâl

Bâ-maḥabbet zâtına râķib olur
Özi güyâ kendüye râģib olur

Mebde-i feyz bâ-maḥabbet zât olur
Āyetüñ fehvâsına mir'ât olur

Bunda oldı ism-i zâhir seyri tām
Seyri ism-i bâṭına geldi kelâm

512-521. beyitler (153b) Hâzihî dâ'iretü müsemmi'l-bâtını ve hiye 'ibâratün 'ani'l-velâyeti'l-'ulyâ ve hiye's-seyru fi-tecelliyâti müsemmâ ismü'l-Bâtını: Velayet-i ulya meleklerin velayeti anlamına gelir.¹²⁹ Velâyet-i ulyada feyzin kaynağı hava, su ve ateştir. Velâyet-i ulya seyriinin esması ise "el-Bâtın"dır. Bu velayetin gereği olarak tehliil ve uzun kıyamlı nâfile namaz ile azimet tercih edilir.¹³⁰ Tasavvufî hakikatlerin mürşidin huzurunda öğrenilmesinin önemini vurgulayan müellif, eserini Peygamberimize salavatla tamamlamaktadır.

Mebde-i feyzi bu 'âlî mevṭınuñ
Bil müsemmâsıdur ism-i Bâṭınuñ

Mevrid-i feyz-i 'anâşır ğayr-ı ḥâk
Bâd u âb ü âteş olur bunda pâk

Hem namâz-ı nefl bâ-ṭavl-ı ḳunût
Çok teraḳķi baḣş idüp virür şübüt

Ḥaḳ Te'âlâ yâr idüp tevfiķini
Añla mürşiddin anuñ taḣķiķini

Bunlaruñ her birleri baḣr-ı kerân
Zıkr u taḣķiķinde lâl olur zebân

Mevhibetdür Ḥaḳ'dan anuñ her biri
Muḳtedâ itmek gerek Peyğamber'i

¹²⁸ Kaf, 16. *İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız.* (Beytin anlamı: "Biz şah damarından daha yakınız" dedi. Oysa sen düşünce okunu uzağa atıyorsun.) Bk. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i ma'nevî*, 1/858.

¹²⁹ Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 292.

¹³⁰ Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 293-294.

Hak Te'âlâ'dan aña yüz biñ şalât
*Mâ-secâ leylün ve mâ-kerra'l-ğadât*¹³¹

Bu beyitlerle son bulan eserde kelimât-ı kudsiyye haricinde tabii olarak birçok tasavvufî kavrama yer verilmiş ve bir kısmı da açıklanmıştır. Bu kavramlardan bazıları şunlardır: Sâlik, seyr ü sülûk, zikr-i hafî, zikr-i cehrî, ism-i zât zikri, nefy ü isbât zikri, sultan-ı zikr, lî-ma'allâh, râbîta, çâr lafz, heşt usûl, hestî-i mutlak, hestî-i mevhûm, sırr-ı vahdet, kenz-i hafî, halvet, nefy-i havâtır, irtibat, terk-i itiraz, emr-i bâtın, âlem-i emr, kalp, rûh, sırr, hafî, ahfâ, imkân dairesi, nisf-ı tahtânî, nisf-ı fevkânî, nüsha-i kübrâ, murâkabe, seyr-i âfâkî, seyr-i enfûs, velâyet-i suğra, velâyet-i kübrâ, velayet-i ulyâ, hubb-ı zât, Hâ-i hüviyyet, letâif, üns, tecellî, zât-ı baht, muhabbet, müşahede, şühûd, mâsivâ, vâridât, vürûd, seyr-i esmâ, kabz, bast, nisbet, ilm-i ledün. Şair *Nazm-ı Celî*'de geçen bu kavramları kelimât-ı kudsiyye, zikir, murâkabe, velâyet ve seyr ü sülûk gibi ana konuların içerisinde ele almıştır.

Sonuç

Bu makalede Nakşibendiyye'de kelimât-ı kudsiyye olarak bilinen on bir esasın manzum şerhi olan *Nazm-ı Celî*'nin şekil ve muhteva açısından incelemesi yapılmıştır. 1260/1844 yılında Şükrî Ali İbn Süleyman Nevşehrî tarafından mesnevî nazım şekliyle telif edilen eserin tek nüshası Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser, ilk defa bu makalede detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Müellif hattı nüshası, tespitimize göre 521 beyittir. İstinsah kayıtlarındaki bilgiler, şairin Nakşibendî-Hâlidî olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda müellif hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Eserin kaynakları ve muhtevası, şairin dinî-tasavvufî ilimleri tahsil ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. *Nazm-ı Celî*'de az da olsa Arapça ve Farsça beyitler vardır. Bu beyitler, şairin Arapçaya ve Farsçaya da vukufiyetinin bir göstergesidir. Eserde birkaç örnek dışında vezin kusuru yoktur. Sehidten kaynaklı birkaç hata dışında imla kusuru da bulunmamaktadır. Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan zengin bir kafiye kadrosuna eserde yer verilmiştir. Klasik şiir bilgisine vakıf olan şair redif ve kafiye ustalıkla kullanmıştır. Kafiyenin olmadığı beyit nadiren karşımıza çıkmaktadır.

Nazm-ı Celî tasavvufî kavram ve konuları içeren didaktik bir mesnevidir. Aruzun *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* kalıbıyla yazılan eser, besmele, hamdele ve salvele beyitleri ile başlamaktadır. Nakşibendiyye'nin on bir esasına geçmeden önce tarikatın özeti niteliğindeki düsturları sıralanmıştır. *Hûş der-dem* (her nefesin farkında olma), *nazar ber-kadem* (gözü korumak), *sefer der-vatan* (Hakk'a yapılan manevi yolculuk), *halvet der-encümen* (insanların arasında kalben Hak'la beraber olmak), *yâd-kerd* (Allah'ı zikretmek), *bâz-geşt* (Hakk'a dönüş), *nigâh-dâşt* (kalbi dünyevî düşüncelerden korumak), *yâd-dâşt* (kalbin her an Hak'la beraber olması), *vukûf-ı zamânî* (vakti gözetmek), *vukûf-ı adedî* (zikrederken sayıları gözetmek), *vukûf-ı kalbî* (kalbi gözetmek) olarak adlandırılan bu ilkelerin yanında *zikir*, *seyr ü sülûk*,

¹³¹ *Gecenin sükûneti ve sabahın akınları devam ettiği müddetçe (gece ve gündüz var oldukça) Hak'tan ona yüz bin salât olsun.*

rabita, murâkabe, velâyet-i suğra, velâyet-i kübrâ, velayet-i ulyâ gibi konular da eserde ele alınmıştır. Şair ayet ve hadislerle iktibas ve telmih yoluyla başvurmuştur. Sadece tasavvuf edebiyatının değil, aynı zamanda klasik edebiyatımızın vazgeçilmezlerinden kabul edilen “*men ‘aref*” ve “*küntü kenz*” rivayetlerinin yanında “*alleme’l-esmâ*” ve “*kün*” ayetlerine de eserde yer verilmiştir. Bu iktibaslar dışında Kur’an’dan ve hadislerden *câhidû, külli şey’in hâlikün, naḥnû akrab, aḥsen-i takvîm, esfel-i sāfil, taḥammül/zalûm/cehûl, mişkât/miṣbâḥ, tevfiż-i umûr, şuret-i Raḥmân, ceddidü îmâneküm, lî-ma’allâh, mir’at-ı mü’min, aşḥâb/necm-i hüdâ, ğurbet/ibnû’s-sebil/aşḥâb-ı kubûr* gibi iktibas ve telmih örnekleri de bulunmaktadır. Eserde temsil, irsal-i mesel, tazmin, cinas ve teşbih örneklerine de yer yer rastlanmaktadır.

Cüneyd-i Bağdâdî’nin görüşlerini naklederek başlayan eserde Bahâeddin Nakşibend, Yâkûb-ı Çerhî, Sâdeddîn-i Kâşgarî, Ubeydullah Ahrâr, İmâm-ı Rabbânî, Abdullah Dihlevî de isimleri zikredilen mutasavvıflardır. Ayrıca şair, Mevlânâ’nın *Dîvân-ı Kebîr* ve *Mesnevî-i Ma’nevî* adlı eserlerinden; Fahreddin Ali Safî’nin de *Reşehât-ı Aynü’l-Hayât* adındaki eserinden faydalanmıştır. Nakşibendiliğin temel ilkelerini okuyucuya öğretmek gayesiyle yazılan eserde sanat kaygısı bulunmamaktadır. Eser, sade ve anlaşılır bir dile sahiptir. 19. Yüzyılda telif edilmiş bu eserde nadiren de olsa Eski Anadolu Türkçesi’nde sık karşılaşılan “olisar”, “bular”, “durur” kelimelerine rastlamak mümkündür. *Nazm-ı Celî*, okuyucu ile samimi bir sohbet havası içerisinde kaleme alınmıştır. Araştırmalarımıza göre *Nazm-ı Celî*, kelimât-ı kudsiyyeyi nazmen şerh eden en hacimli eserdir. Bu durum *Nazm-ı Celî*’yi Türk İslam Edebiyatı ve Nakşibendilik literatürü açısından önemli kılmaktadır.

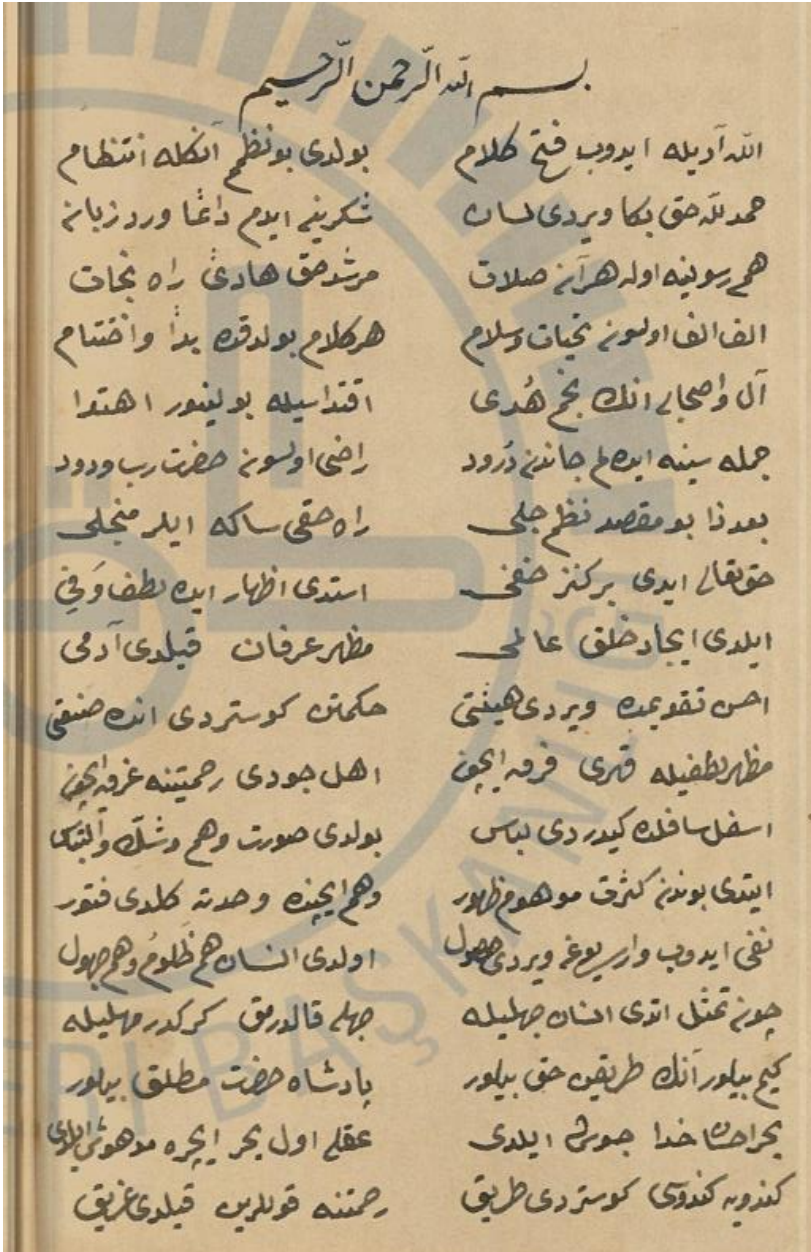
Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü’l-Hafâ*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Kudsi, 1351.
- Algar, Hamid. “Nakşibendiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/335-342. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Ali Behcet Efendi. *Ubeydiye Risalesi - Dar Geçitleri Aşmak*. ed. Yusuf Turan. Büyüyenay Yayınları, 2012.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Müsned*. thk. Adil b. Said. 18 Cilt. Medine: Mektebetü’l-Ülum ve’l-Hikem, 2005.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB). “Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi”. Erişim 01 Şubat 2024.
<https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/details?id=19610&materialType=YE&q uery=nazm-%C4%B1+celi>
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Avvame. 6 Cilt. Cidde: Daru’l-Minhac, 3. Basım, 1410.

- Fârûkî, Ebû Saîd. *Tercüme-i Hidâyetü't-Tâlibîn*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/7.
- Gökbulut, Süleyman. "Cüneyd'in Sekiz Şartı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2012), 201-231.
- Göre, Zehra. "Adni Divânı'nda Ahenk Unsurları". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007), 405-422.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyaüddin. *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1979.
- Haksever, Ahmet Cahid. *XV. yüzyıl bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Haksever, Ahmet Cahid. *Ya'kub-ı Çerhi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. İnsan Yayınları, 2009.
- Hânî, Muhammed B. Abdullah. *Behcetü's-Seniyye: Nakşibendi Adabı*. çev. Siraceddin Önlüer. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.
- Harman, Ömer Faruk. "İsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/473-475. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Muhibbüddin el-Hatîb. 13 Cilt. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1380. <https://shamela.ws/book/1673>
- İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. Dergâh Yayınları, 2004.
- Kasırğa, İlhan. *Edirneli Arapzâde Muhammed İlmî Efendi ve Mîzânü't-Tarîk Adlı Eserinde Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kotku, Mehmed Zahid. *Tasavvufi Ahlak*. 5 Cilt. Ankara: Seha Neşriyat, 1981.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Divân-ı Kebîr*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. 9 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Nicholson. Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1957.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs - Hicabi Kırılgaç. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*. çev. Ahmed Avni Konuk. 13 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî. *Divân*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/1.
- Muhyî-i Gülşenî. *Reşehat-ı Muhyî: Reşehat-ı Aynü'l-Hayat Tercümesi*. haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Mütercim Asım Efendi. *Burhan-ı Katı*. ed. Derya Örs - Mürsel Öztürk. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Nablusî, Abdülğanî b. İsmâil. *Miftâhu'l-Ma'yye fî Düstûri't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*. thk. Cevdet Muhammed Ebü'l-Yezîd el-Mehdî. Kâhire: Dâru'l-cüdiyye, 1429.

- Nablusî, Abdülğanî b. İsmâil. *Tercüme-i Miftâhu'l-Maiyye fî Tarîki'n-Nakşibendiyye*. çev. Osman Bahrî b. Muhammed Emîn. İstanbul : Basiret Matbaası, 1289.
- Nasrullah Bahaî. *Risâle-i Bahâîyye*. İstanbul: Kitabhane-i Nusret, 1328.
- Nasurullah Efendi. *Veliler Başbuğu Şah-ı Nakşibend*. haz. Gülser Keçeci. Buhara Yayınları, 2012.
- Neccarzâde Rıza. *Divan-ı Rıza*. İstanbul: Matbaatü'l-Amire, 1262.
- Nevşehrî, Şükri Ali İbn Süleyman. *Nazm-ı Celî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/8.
- Orhan, Kübra Zümrüt. "İmâm-ı Rabbânî Sonrası Nakşibendiyye'de Murâkabe". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (24 Haziran 2021), 395-427. <https://doi.org/10.17120/omuifd.885285>
- Özçelik, Mevlüt. "Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî (ö. 1143/1731) ve Miftâhu'l-Ma'yye Adlı Eseri Çerçevesinde Nakşibendî Tarikatının On Bir Esâsı". *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (30 Haziran 2020), 293-326. <https://doi.org/10.18498/amailad.581697>
- Özdemir, Mehmet. *Neccâr-zâde Rıza Dîvânı'nın Edisyon Kritiği*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Safî, Mevlânâ Ali b. Hüseyin. *Reşahat Ayne'l-Hayat (Can Damlaları)*. nşr. Necip Fazıl Kısakürek. İstanbul: Eser Neşriyat, 1978.
- Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi*. Ankara: Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.
- Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi. *Lehçetü'l-Lügat*. ed. Kırkkılıç. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Şimşek, Halil İbrahim. "Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccâr-Zâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 14 (2005), 159-178.
- Şükun, Ziya. *Farsça-Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1944.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Beşar Avvâd. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tokadî, Mehmed Emin. *Dokuz Risale*. ed. Hasan Şahin Aktaş. Büyüyenay Yayınları, 2019.
- Toprak, İhramcızâde İsmail Hakkı. *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*. haz. İsmail Hakkı Altuntaş. İstanbul: Gözde Matbaacılık, 2010.
- Tosun, Necdet. *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Tosun, Necdet. "Sâdeddîn-i Kâşgarî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/391-392. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2002.
- Usta, Muhiddin. *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Uzun, Meryem. *Nakşilikte Ruhani Eğitim Usulü: Kelimat-ı Kudsiyye*. İzmir, 2021.

- Vanlı, Murat. *17.Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi*. Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Yılmaz, Mehmet. *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.
- Yiğiterol, Ömer Faruk. *Türk Tasavvuf Şiirinde Nakşi Gelenek*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2024.
- Silsile-i Sâdâti'l-Çiştîyye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/12.

Nazm-ı Celfî'nin 1b (141b) sayfası. Nevşehirî, Şükri Ali İbn Süleyman. Nazm-ı Celfî. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/8.

وهذه دائرة مسمى باطن وهي عبارة عن الولاية العبادية
السيرة في تجليات مسمى اسم الباطن
بداً فيضي بوعاء مؤنك
مورد فيض عناصر غير خالك
هم نماذج نقل باطول قوت
هم بونك فوقك ورد دروچ كمال
هم مصابيح يدي دار اشكار
كتب وتحريرك بوقدر فائز
حق تعالى بار ايدوب توفيقتي
بونك هبر لري بحر كرات
مدهبته حقه آنك هر برك
حق تعالى اكا بوز بيك صلوات
ما كجي بيلك وما كرا الفداء
مع الكتاب المسمى بانظرم الجلي علم يداهقر العباد شكري على
ابن سليمان نو شرتي
سنة ستين ومايتان بعد الالف
من هجرتي من له العز والشرف
٧٢ ص ١٤٠
م

Nazm-ı Celî'nin 13b (153b) sayfası. Nevşehri, Şükri Ali İbn Süleyman. *Nazm-ı Celî*.
Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/8.